

PK-YRITYSBAROMETRI SYKSY 2018

Sisällys

ESIPUHE	3
TIIVISTELMÄ	4
1. AINEISTO	6
2. PK-YRITYKSET KANSANTALOUDESSA	9
3. SUHDANTEET	10
3.1 Yleiset suhdannenäkymät	10
3.2 Liikevaihto	12
3.3 Kannattavuus	13
3.4 Vakavaraisuus	14
3.5 Investoinnit	15
3.6 Innovaatiot sekä tuotannon ja tuotteiden kehitys	16
3.7 Henkilökunnan määrä	17
3.8 Vienti ja liiketoiminta ulkomailla	18
3.9 Tuonti	19
3.10 Tuotantokustannukset	20
3.11 Inflaatio-odotukset	21
4. KEHITTYMINEN JA KANSAINVÄLISTYMINEN	22
4.1 Kasvu	22
4.2 Uusiutuminen	24
4.3 Kansainvälistyminen	25
5. TOIMINTAYMPÄRISTÖ	29
5.1 Rahoitus	29
5.2 Maksuvaikeudet	34
5.3 Kansainvälistymispalvelujen käyttäminen pk-yrityksissä	35
5.4 Digitaalisuus	37
5.5 Omistajanvaihdokset	39
6. YHTEENVETO ALUEELLISISTA TULOKSISTA	40
PK-YRITYSBAROMETRIN ALUEJAKO	42

PK-YRITYSBAROMETRI

Kustantaja:
Suomen Yrittäjät ry
PL 999, 00101 Helsinki
puhelin 09 229 221

TÄMÄN RAPORTIN OVAT LAATINEET SUOMEN YRITTÄJIEN:

- pääekonomisti **Mika Kuismanen**
- ekonomisti **Petri Malinen**
- ekonomisti **Sampo Seppänen**

Julkaisun ulkoasu ja taitto: Aste Helsinki Oy,
graafinen suunnittelija Lea Hult
Painopaikka: EuraPrint Oy

Esipuhe

Suomen Yrittäjät, Finnvera sekä työ- ja elinkeinoministeriö tekevät kaksi kertaa vuodessa Pk-yritysbarometrin, joka kuvaa pienten ja keskisuurten yritysten toimintaa ja taloudellista toimintaympäristöä. Syksyn 2018 Pk-yritysbarometri perustuu 4 600 pk-yrityksen vastauksiin. Se kuvaa siten kattavasti suomalaisten pk-yritysten käsityksiä taloudellisen toimintaympäristön muutoksista sekä yritysten liiketoimintaan ja kehitysnäkymiin vaikuttavista tekijöistä.

Raportissa tarkastellaan pk-yritysten suhdanneodotuksia ja kehitystä, kasvua ja uusiutumista, kansainvälistymistä, uusiutumista sekä investointeja ja rahoitustilannetta.

Barometri julkaistaan sekä valtakunnallisena että alueellisina raportteina. Valtakunnallisessa raportissa tuloksia käsitellään koko pk-sektorin näkökulmasta ja myös päätoimialoittain teollisuuteen, rakentamiseen, kauppaan ja palveluihin jaoteltuna. Alueraporteissa kehitystä verrataan erityisesti kyseisen alueen yritysten ja koko maan välillä.

Helsingissä 11.9.2018

Mikael Pentikäinen
toimitusjohtaja
Suomen Yrittäjät

Pauli Heikkilä
toimitusjohtaja
Finnvera Oyj

Työ- ja elinkeinoministeriö
Arbets- och näringsministeriet

Ilona Lundström
osastopäällikkö
Työ- ja elinkeinoministeriö

Tiivistelmä

Pienten ja keskisuurten yritysten odotukset lähiajan suhdannekehityksestä ovat vaimentuneet viime keväästä. Muutokset pk-yritysten suhdanneodotuksissa ovat kevään 2018 barometriin verrattuna selvät. Suidannenäkymien saldoluku laski kahdeksalla yksiköllä. Pk-yritysten suhdanneodotuksissa huippu on ohitettu, vaikka suhdannenäkymät säilyivät melko hyvinä.

Suidannenäkymien muutokseen vaikuttaa todennäköisesti se, että yksityisen kulutuksen ja erityisesti rakennusinvestointien määrän oletetaan vähenevän. Lisäksi viennin voimakkain kasvu näyttäisi olevan vähitellen takanapäin. Oma vaikutuksensa on varmasti kotitalouksien voimakkaassa velkaantumisessa. Lisäksi vähitellen liikkeelle lähtevä inflaatio ja tulevaisuudessa siintävät koron nousut leikkaavat kulutushaluja.

Pk-yrityksistä 37 prosenttia arvioi suhdanteiden paranevan seuraavien 12 kuukauden aikana ja 10 prosenttia uskoo niiden heikkenevän. Toimialoitain tarkasteltuna suurin muutos tapahtui rakentamisessa. Myös muilla päätoimialoilla tapahtui negatiivinen muutos. Korkein saldoluku on teollisuudessa. Palvelujen ja rakentamisen odotukset ovat lähes yhtä hyvät kuin teollisuudessa. Vaimeinta kehitys on kaupan alalla, jossa odotukset laskivat toiseksi eniten edellisestä barometrasta. Kaupan alalla tilannetta kuvaava saldoluku on selvästi muita toimialoja heikempi.

Odotukset liikevaihdon ja kannattavuuden kasvusta heikkenee

Pk-yritysten liikevaihdon kehityksen odotukset ovat heikentyneet verrattuna edelliseen barometriin. Samalla saldoluku laski alle pidemmän aikavälin tason. Saldoluku laski kevään barometrasta kuudella yksiköllä, mutta on edelleen selvästi positiivinen, saaden arvon 34.

Samaan aikaan pk-yritysten kannattavuusodotukset ovat lievästi laskeneet. Talouden kasvusta huolimatta saldoluku laski keväästä peräti seitsemällä yksiköllä, ollen nyt 19. Edelleen pk-yrityksissä kannattavuuden odotetaan kuitenkin paranevan. Odotukset kannattavuudesta eivät ehtineet normalisoitua hyvien taloudellisten olojen tasolle, joka on 30 yksikön luokkaa.

Vakavaraisuuden kasvua odottaa aiempaa harvempi pk-yritys. Vaikuttaa siltä, että talouden kasvun hidastuminen on kääntänyt jo hieman kasvussa olleen vakavaraisuuden paranemisen uudelleen laskuun. Edelleen pk-yrityksissä odotetaan vakavarai-

suuden kuitenkin kehittyvän positiivisesti, mutta odotukset siitä, että kannattavuus paranisi nopeasti, ovat heikentyneet viimeisen puolen vuoden aikana.

Harvemmat pk-yritykset investoivat ja uutta työtä syntyy hitaasti

Pk-yritysten arviot investointien lähiajan kehityksestä ovat niukasti positiiviset. Aiempaa pienempi joukko odottaa investointien kasvavan, joten saldoluku päätyi lukemaan kaksi. Saldoluvun arvo puolitui keväästä. Investointiodotusten kehitys kertoo, että pk-yritykset eivät odota kysynnän kasvavan tulevaisuudessa merkittävästi.

Taloudellisten olojen paraneminen ei näy välittömästi yhtä suurena muutoksena pk-yritysten henkilöstöodotuksissa, koska yritykset ovat sinitelleet heikon taloustilanteen yli ja pitäneet kiinni henkilöstöstään. Talouden jo pidempään jatkuneen kasvun olisi voinut olettaa vähitellen näkyvän entistä positiivisemmin myös odotuksissa henkilökunnan määrästä. Odotusten saldoluku 14 on kuitenkin selvästi alle normaalia pitkän aikavälin tason. Saldoluku laski keväästä kolme yksikköä. Valtaosa pk-yrityksistä uskoo henkilöstön määrän pysyvän ennallaan. Työllistämismahdollisuuksia vaikeuttaa osaltaan se, että kustannusten odotetaan nousevan hieman nopeammin kuin lopputuotehintojen.

Kasvua uusiutumisesta ja kansainvälistymisestä

Innovatiiviset kasvuyritykset ovat kansantalouden kannalta erityisen tärkeitä, sillä esimerkiksi teknologinen kehitys vauhdittuu ja siitä hyötyy yrityksen lisäksi myös muut toimijat. Kasvavat yritykset pysyvät luomaan enemmän työpaikkoja, ja Suomi tarvitsee lisää työnantajayrityksiä. Kasvu on tärkeää myös paremman kannattavuuden ja kilpailuase- man saavuttamiseksi.

Vahvasta talouskasvusta huolimatta voimakkaasti kasvuhakuisten yritysten määrä on kääntynyt yllättäen laskuun. Tässä barometrissa voimakkaasti kasvuhakuisten pk-yritysten määrä on yhdeksän prosenttia, mikä on prosenttiyksikön vähemmän kuin keväällä. Myös kasvuhakuisten yritysten määrä on kääntynyt lievään laskuun.

Yritystoiminnan jatkuvuuden varmistamiseksi on tärkeä huolehtia reaalisesta kilpailukyvyvystä. Nopea teknologinen kehitys korostaa myös tarvetta organisoida työ yrityksen sisällä uudella tavalla. Noin puolessa yrityksistä on tartuttu toimeen esimerkiksi kehittämällä toimintatapoja. Tämä onkin useille yri-

tyksille välttämätöntä, sillä innovaatioiden kansainvälinen ja kansallinen ulottuvuus kietoutuvat yhä tiiviimmin toisiinsa.

Kansainvälistyminen on keskeinen kasvun väylä. Pk-yritykset ovat sisäistäneet tämän näkökulman yhä paremmin. Jo 24 prosentilla pk-yrityksistä on kansainvälistä liiketoimintaa. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että Suomessa on noin 68 000 pientä ja keskisuurta yritystä, jotka vievät tavaroita tai palveluja tai harjoittavat muuten liiketoimintaa ulkomailla. Tämä määrä on kasvanut vakaasti, mutta yllättäen kansainvälistymiseen panostaminen on laskussa.

Pienille ja keskisuurille yrityksille kansainvälistyminen on merkittävä askel kohti uutta. Uusille markkina-alueille meneminen edellyttää halua ottaa riskejä sekä mahdollisuutta uusiin rahoitusjärjestelyihin. Pk-yritykset vievät tuotteitaan tai palveluitaan yleisimmin laskua vastaan ilman luottovakuutusta. Näin on tehnyt 55 prosenttia pk-yrityksistä. Määrä on onneksi laskenut hieman viime vuosina.

Suomessa kansainvälistymispalveluita on yrityksille tarjolla useasta lähteestä. Järjestelyllä on omat etunsa, sillä usein yritysten tarpeet kansainvälistymisasiassa poikkeavat paljon toisistaan. Esimerkiksi voimakkaasti kasvuhakuiset yritykset tarvitsevat ja käyttävät kaikkia kansainvälistymispalveluita paljon. Palveluihin ollaan myös kokonaisuudessaan varsin tyytyväisiä.

Pk-yritysten rahoitus kiristynyt

Pankkitoiminnan tiukka sääntely ja siitä osittain seurannut yritysten heikentynyt luottokelpoisuus näkyvät pk-yritysten ulkoisessa rahoituksessa. Barometrin mukaan harvemmalla kuin joka toisella yrityksellä on lainaa pankista tai muusta rahoituslaitoksesta. Ulkoisen rahoituksen käyttö on kuitenkin kääntynyt hienoiseen kasvuun.

Vaikka suurimpien muutosten yritysrahoituksen saatavuudessa pitäisi ainakin hetkellisesti olla takana, rahoituksen yleinen saatavuus näyttäisi hieman kiristyneen. Nyt jo reilut 45 prosenttia barometrin vastaajista raportoi, että luottopolitiikka on edelleen kiristynyt.

Lähes joka kymmenes pk-yritys kertoi, että ei ole hakenut rahoitusta viimeisen 12 kuukauden aikana, vaikka sille olisi ollut tarvetta. Luku on suuri verrattuna siihen, että rahoitusta hakeneista yrityksistä ainoastaan kolme prosenttia kertoi saaneensa kielteisen rahoituspäätöksen. Vaikuttaa

siltä, että merkittävä osa rahoitusta tarvitsevista pk-yrityksistä jättää hakematta sitä.

Talouden vahvasta tilasta ja investointitarpeista huolimatta pk-yritykset aikovat hakea rahoitusta seuraavien 12 kuukauden aikana hieman vähemmän kuin edellisen barometrin aikaan. Nyt 23 prosenttia vastaajista aikoo hakea rahoitusta.

Rahoituksen ehdoilla ja saatavuudella on suora vaikutus siihen, miten yritykset kykenevät toteuttamaan erilaisia hankkeita. Pk-yrityksistä joka kuudennella jäi tärkeitä investointi-, kehitys-, markkinointi- tai muita hankkeita toteutumatta rahoituksen heikon saatavuuden vuoksi.

Yritysrahoituksen rakenne muuttuu hyvin hitaasti. Pankkikeskeisyys on pk-yritysten rahoituksessa edelleen yleistä. Finnveran rooli pankkilainojen vaihtoehtona ja täydentäjänä on säilynyt ennallaan. Viidennes rahoituksen hakemista suunnittelevista kertoo kääntyvänsä Finnveran puoleen.

Digitalisaatio etenee pk-yrityksissä

Digitaalisuuden myötä uudet teknologiat, työkalut ja toimintatavat ovat tuoneet uuden ulottuvuuden pk-yritysten näkyvyyden parantamiseen sekä liiketoimintatapojen ja -prosessien kehittämiseen.

Pk-yritykset käyttävät yhä enemmän liiketoiminnassaan erilaisia digitaalisia palveluja. Erityisesti pilvipalveluiden ja sosiaalisen median käyttö sekä yrityksiä hankinnat verkossa ovat kasvaneet vuoden aikana.

Digitaalisuuden hyötyjä ei koeta nyt yhtä merkittäviksi kuin viime vuoden barometrissa. Yritykset pitävät digitaalisuuden tuomia mahdollisuuksia eri liiketoiminnan osa-alueille kuitenkin pääosin merkittävänä tai kohtalaisen merkittävänä.

Onnistunut omistajanvaihdos on mahdollisuus

Jokainen yrittäjä joutuu jossakin vaiheessa pohtimaan, mitä yritykselle tapahtuu, kun itse ei enää aktiivisesti pyöritä sitä. Lähes 40 prosenttia yrityksistä harkitsee yrityksestään luopumista seuraavan 10 vuoden aikana.

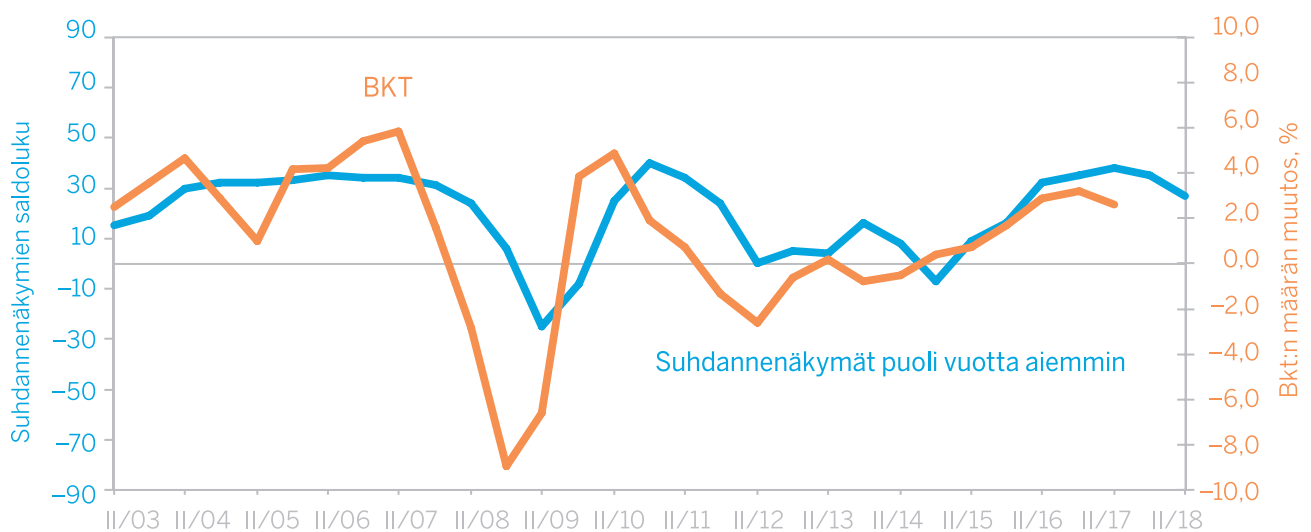
Liiketoiminnan siirtäminen yrityskaupan, sukupolvenvaihdoksen tai muun omistajanvaihdoksen kautta luo yrityksen toiminnalle mahdollisuuden jatkaa. Omistajanvaihdoksessa tarve ulkopuoliselle rahoitukselle on suuri, sillä 80 prosenttia toimijoista tarvitsisi laajentumiseensa rahoitusta ulkoisesta lähteestä.

1. Aineisto

Pk-yritysbarometri mittaa pienten ja keski suurten yritysten näkemyksiä niiden toimintaan vaikuttavien taloudellisten tekijöiden muutoksista kahdesti vuodessa. Suhdannekysymysten lisäksi barometri luotaa yritysten toimintaympäristöön vaikuttavia rakenteellisia tekijöitä, kuten pk-yritysten kasvustrategiaa, rahoitusta ja uusiutumista.

Taloustutkimus Oy toteutti syksyn 2018 Pk-yritysbarometrin internet- ja puhelinkyselynä kesä- ja heinäkuussa 2018. Kyselyyn vastasi 4 636 suomalaisen pk-yrityksen edustajaa. Otanta on poimittu kiintiöidyllä satunnaisotannalla Fonectan Kohdistamiskone B2B-yritysrekisteristä ja Suomen Yrittäjien jäsenrekisteristä. Otoksessa on kiintiöity yritysten

Kuva 1: Pk-yritysbarometrin suhdannenäkymät ja BKT:n määrän muutos

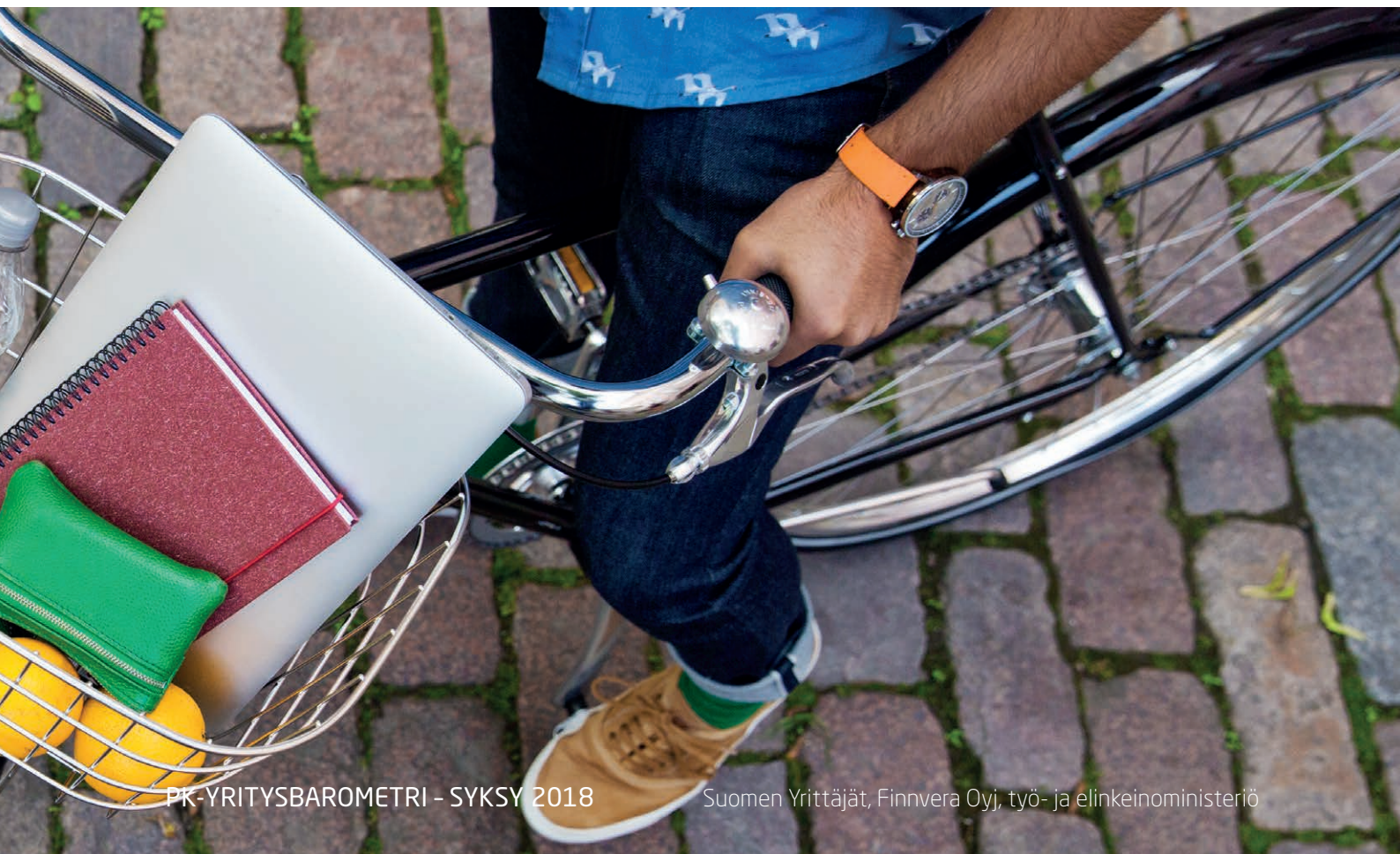
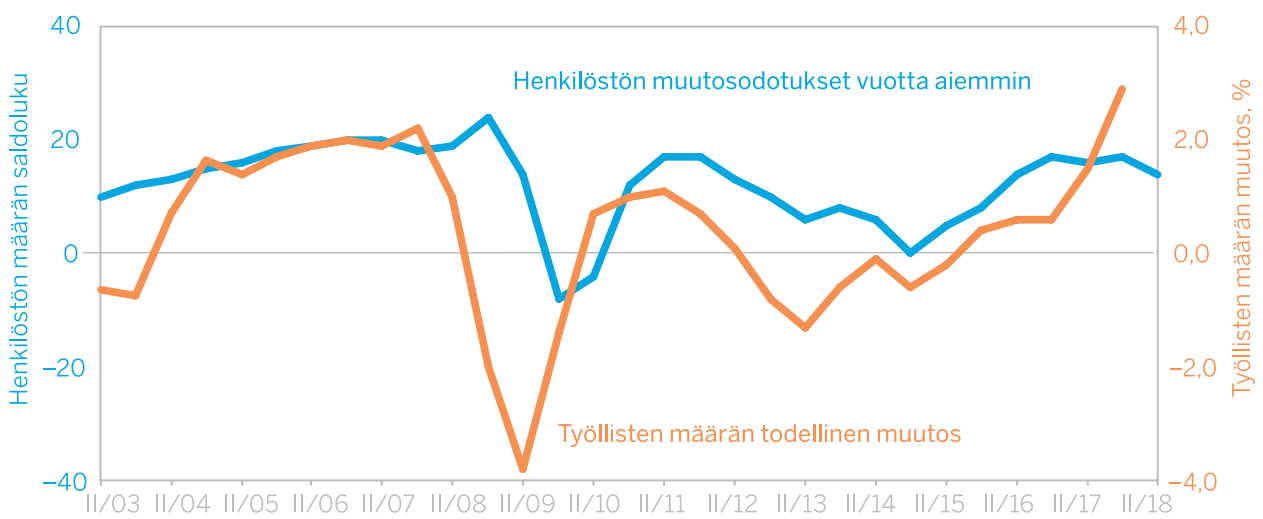
toimiala (TOL 2008), kokoluokka ja sijainti. Tulosten laskentaan aineistoa on oikaistu. Näin aineisto pyrkii vastaamaan mahdollisimman hyvin Suomen pienten ja keskisuurten yritysten todellista rakennetta.

Laajalla pk-yritysten odotuksia kuvaavalla aineistolla pyritään ennakoimaan talouden suhdannekäänteitä sekä kiinnittämään huomiota niihin ta-

louspolitiikan toimiin, joilla yritysten toimintaedellytyksiin voidaan vaikuttaa.

Barometrin kotimarkkinayrityksiin painottavassa otoksessa pk-yritysten suhdannevaihtelut ovat yleensä seuranneet suurten vientiteollisuusyritysten suhdannerytmiä viiveellä.

Kuva 2: Pk-yritysbaremetrin odotukset henkilöstömäärästä ja työllisyyden muutos

Taulukko 1: Aineiston rakenne

		n=	%
PÄÄTOIMIALA	Teollisuus	374	8
	Rakentaminen	728	16
	Kauppa	783	17
	Palvelut	2 750	59
HENKILÖKUNNAN MÄÄRÄ	Alle 5 henkilöä	2 735	59
	5–9 henkilöä	974	21
	10–19 henkilöä	464	10
	20–49 henkilöä	325	7
	50+ henkilöä	139	3
LIIKEVAIHTO	alle 0,2 miljoonaa euroa	1 980	43
	0,2–0,49 miljoonaa euroa	858	19
	0,5–0,99 miljoonaa euroa	568	12
	1,0–1,49 miljoonaa euroa	326	7
	1,5–1,99 miljoonaa euroa	193	4
	2,0–4,99 miljoonaa euroa	378	8
	5 miljoonaa euroa tai yli	292	6
ALUE (MAAKUNTA)	Helsinki	745	16
	Pääkaupunkiseutu	373	8
	Uusimaa	465	10
	Varsinais-Suomi	445	10
	Satakunta	194	4
	Kanta-Häme	140	3
	Päijät-Häme	164	4
	Pirkanmaa	423	9
	Kymenlaakso	127	3
	Etelä-Karjala	96	2
	Etelä-Savo	123	3
	Pohjois-Savo	173	4
	Pohjois-Karjala	114	2
	Keski-Suomi	207	4
	Etelä-Pohjanmaa	182	4
	Pohjanmaa	140	3
	Keski-Pohjanmaa	55	1
	Pohjois-Pohjanmaa	267	6
	Kainuu	51	1
	Lappi	151	3
YRITYKSEN PERUSTAMISVUOSI	Ennen 1990	1 048	23
	1990–1999	831	18
	2000–2009	1 133	24
	2010–	1 616	35
YRITYKSEN KASVUHAKUISUUS	Voimakkaasti kasvuhakuinen	418	9
	Kasvaa mahdollisuuksien mukaan	1 620	35
	Pyrkii säilyttämään asemansa	1 505	33
	Ei kasvutavoitteita	921	20
	Toiminta loppuu seuraavan vuoden aikana	156	3
YHTEENSÄ		4 636	100

2. Pk-yritykset kansantaloudessa

Tilastokeskuksen tuoreimman Yritysten rakenne- ja tilinpäätöstilaston mukaan Suomessa oli vuonna 2016 noin 284 000 yritystä ilman maa-, metsä- ja kalatalouden toimialoja. Edelliseen vuoteen verrattuna yritysten lukumäärä laski noin 250:lla.

Alle 10 henkilöä työllistävien mikroyritysten osuus koko yrityskannasta oli vuonna 2016 noin 93,3 prosenttia. Kaikkien pk-yritysten eli alle 250 henkilöä työllistävien yritysten osuus pysyi ennallaan 99,8 prosentissa.

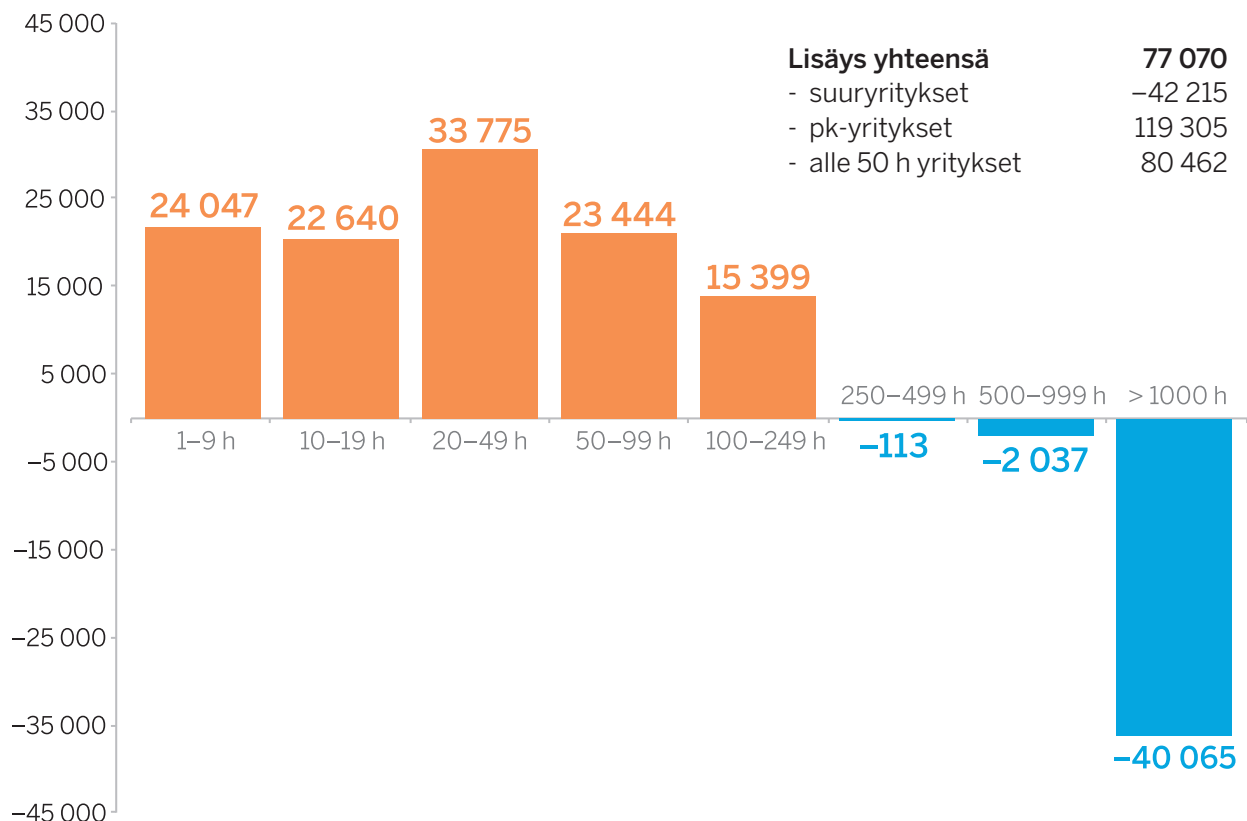
Suomalaisten yritysten liikevaihtoa kertyi toissa vuonna 385 miljardia euroa. Hyvän talouskehityksen seurauksena yritysten yhteenlaskettu liikevaihto kasvoi. Kasvua kertyi edellisestä vuodesta lähes kaksi prosenttia. Pk-sektorin liikevaihtosuus vuonna 2016 oli 59 prosenttia. Kasvua tässä on yksi prosenttiyksikkö verrattuna edelliseen vuoteen.

Suomalaiset voittoa tavoittelevat yritykset (pl. maa-, metsä-, ja kalatalous) työllistivät toissa vuonna 1 377 000 henkilöä, kun työllisten määrä muunnetaan kokopäiväisiksi työpaikoiksi. Mikroyritysten eli 1–9 henkeä työllistävien yritysten osuus tästä työllisten määrästä oli neljännes ja koko pk-sektorin 65 prosenttia.

Vuosina 2001–2016 työpaikkojen nettolisäys kertyi kokonaisuudessaan pk-yrityksiin. Kaikkein eniten henkilöstön määrä kasvoi mikroyrityksissä.

Sen sijaan suurissa, yli 250 henkilöä työllistävässä yrityksissä henkilöstöä oli vuonna 2016 selvästi vähemmän kuin vuosituhannen alussa. Suuryritysten työllisten määrän laskua selittää osin monien toimintojen yhtiöittäminen ja ulkoistaminen. Yritysten henkilömäärien vertailussa on myös huomattava, että kasvaessaan yritykset siirtyvät kokoluokasta toiseen.

Kuva 3: Työllisten määrän muutos erikokoisissa yrityksissä vuosina 2001–2016

Lähde: Tilastokeskus.

Henkilömäärät muunnettu kokopäiväisiksi työpaikoiksi, pl. maa-, metsä- ja kalatalous

3. Suhdanteet

3.1 YLEISET SUHDANNENÄKYMÄT

Pk-yritysten suhdanneodotukset ovat heikentyneet. Suhdannenäkymien saldoluku laski keväästä kahdeksalla yksiköllä ja vuodessa laskua on kertynyt 10 yksikköä. Talous kasvaa, mutta kasvun voimakaimman vaiheen oletetaan olevan takana. Odotusten heikkeneminen vastaa pitkälle yleistä käsitystä talouden kehityksestä. Muutosta selittää osittain se, että yksityisen kulutuksen kasvua rajoittaa kotitalouksien velkaantuminen. Lisäksi vähitellen liikkeelle lähtevä inflaatio leikkaa kulutuksen kasvua. Pk-yrityksistä 37 prosenttia arvioi suhdanteiden paranevan seuraavien 12 kuukauden aikana ja 10 prosenttia pelkää niiden heikkenevän. Edellisessä barometrissa parempia suhdanteita ennakoivia oli kuusi prosenttiyksikköä enemmän ja heikkeneviä suhdanteita ennakoivia kaksi prosenttiyksikköä vähemmän.

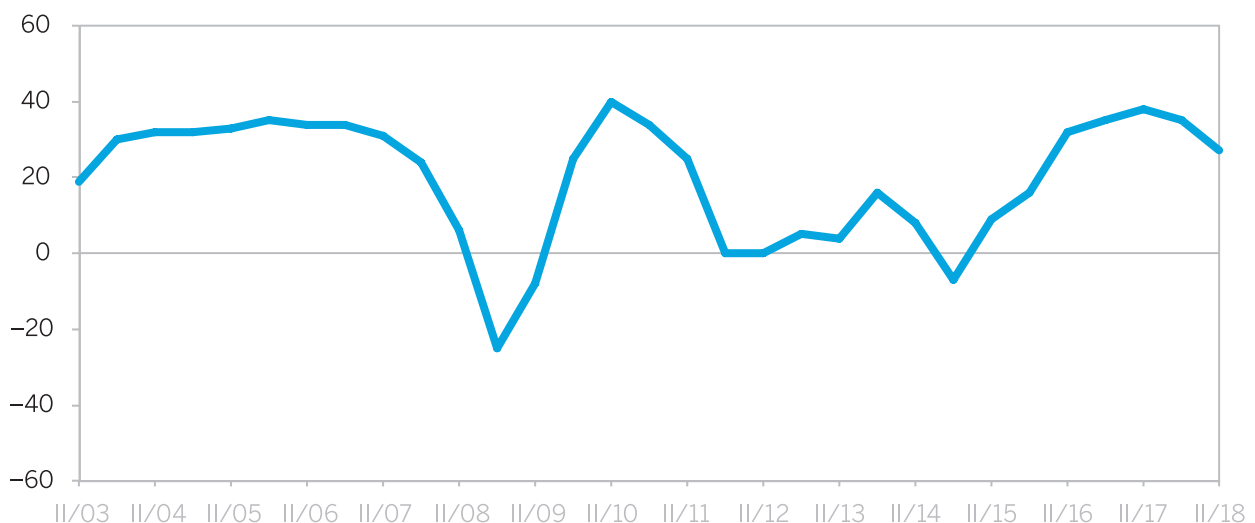
Toimialoittain tarkasteltuna suurin muutos tapahtui rakentamisessa, jonka saldoluku laski 12 prosenttiyksikköä tasolle 28. Myös kaikilla muilla päätoimialoilla tapahtui negatiivinen muutos. Korkein saldoluku on teollisuudessa. Rakentamisen ja palvelujen odotukset ovat lähes yhtä hyvät kuin teollisuudessa. Vaimeinta kehitys on kaupan alalla, jossa

odotukset kääntyivät hieman paremman kehityksen jälkeen selvään laskuun. Kaupan alalla tilannetta kuvaava saldoluku on selvästi muita toimialoja heikompi.

Tuloksissa näkyy talouden hyvä kehitys viimeksi kuluneen 12 kuukauden aikana. Pk-yritysten suhdannetilanne on kehittynyt positiivisesti. Barometrin vastaajista 44 prosenttia kertoo olosuhteiden olevan paremmat kuin vuosi sitten. Vaikka saldoluku on laskenut selvästi edellisestä barometrasta, on se edelleen korkealla tasolla. Tilanne on hyvä ennen kaikkea teollisuus- ja rakennusyrityksissä. Teollisuusyrityksistä 48 prosenttia ja rakennusyrityksistä 47 prosenttia sanoo nykytilanteen olevan vuodentakaista parempi.

Yritysten kokoluokittain tarkasteltuna tilanne on säilynyt pitkälti samanlaisena kuin edellisessä barometrissa. Hieman suuremmat pk-yritykset ovat lähitulevaisuuden suhteen ainakin jossain määrin optimistisempia kuin mikroyritykset. Kaikkien yritysten odotukset ovat kuitenkin vahvasti positiiviset. Tämä kertoo sen, että talous on edelleen kasvu-uralla.

Kuva 4: Suhdannenäkymät, saldoluku

Taulukko 2: Suhdannenäkymät seuraavan 12 kuukauden aikana

	Paranevat %	Pysyvät ennallaan %	Heikkenevät %	Saldoluku */
Kaikki yritykset	37	53	10	27
Toimialoittain				
Teollisuus	40	52	8	32
Rakentaminen	36	56	8	28
Kauppa	35	52	13	22
Palvelut	37	53	10	27
Kasvuhakuisuuden mukaan				
Voimakkaasti kasvuhakuiset	79	19	2	77
Kasvuhakuiset	51	45	4	47
Asemansa säilyttäjät	27	61	12	15
Ei kasvutavoitetta	13	74	13	0
Toimintansa lopettavat	6	48	46	-40
Kokoluokittain				
alle 5 henkilöä	34	55	11	23
5–9 henkilöä	40	51	9	31
10–19 henkilöä	42	49	9	33
20–49 henkilöä	41	52	7	34
yli 50 henkilöä	36	55	9	27
Perustamisvuoden mukaan				
ennen 1990	26	63	11	15
1990–1999	30	56	14	16
2000–2009	32	58	10	22
2010 jälkeen	50	43	7	43

*/ Saldoluku on laskettu "paranevat" ja "heikkenevät" -vastausten osuuksien erotuksena.

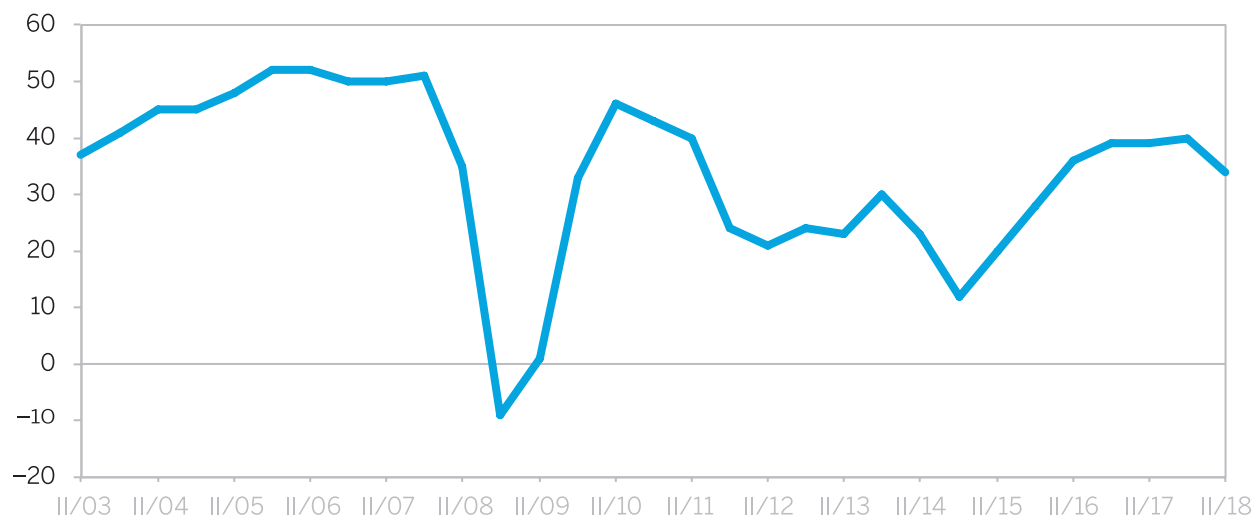
3.2 LIIKEVAIHTO

Odotukset liikevaihdon kehityksestä vastaavat pitkälti yleisiä suhdanneodotuksia. Liikevaihdon kehityksen odotukset heikkenivät verrattuna edelliseen barometriin. Samalla saldoluku laski alle pidemmän aikavälin tason. Saldoluku laski kevään barometrissa kuudella yksiköllä, ja sai arvon 34. Tämä on alle hyvän talouskehityksen pitkäaikaisen keskiarvon. Korkeimmat odotukset liikevaihdon kasvusta ovat teollisuudessa, jossa saldoluku saa arvon 46. Teollisuuden liikevaihto-odotuksissa näkyy viennin kasvun tasaantuminen ja saldoluku laski neljä yksikköä. Rakentamisen liikevaihto-odotuksen heikkenivät voimakkaimmin. Laskua kertyi 10 yksikköä ja saldoluku jäi arvoon 32.

Kokonaisuudessaan pk-yritysten arviot liikevaihdon kehityksestä vaikuttavat olevan lähellä talousennusteita. Seuraavalle vuodelle tehtyjen talousennusteiden mukaan Suomen bruttokansantuotteen kasvun ennustetaan hidastuvan, mutta olevan edelleen kohtuullista vahvaa.

Odotukset liikevaihdon kehittymisestä ovat toiveikkaimmat suurissa pk-yrityksissä. Merkittäviä eroja eri kokoluokan yritysten välillä ei kuitenkaan ole. Pienimpien, alle viisi henkilöä työllistävien, yritysten näkymät ovat hieman muita heikommät. Pienimmistä yrityksistä reilut 15 prosenttia uskoo liikevaihtonsa pienenevän seuraavan 12 kuukauden aikana, kun osuus suuremmissa yrityksissä jää noin yhdeksään prosenttiin.

Kuva 5: Liikevaihdon muutosodotukset, saldoluku

Taulukko 3: Odotukset liikevaihdon muutoksesta seuraavan 12 kuukauden aikana

	Kasvaa %	Pysyy ennallaan %	Pienenee %	Saldoluku
Kaikki yritykset	48	38	14	34
Teollisuus	55	36	9	46
Rakentaminen	45	42	13	32
Kauppa	46	38	16	30
Palvelut	48	38	14	34

3.3 KANNATTAVUUS

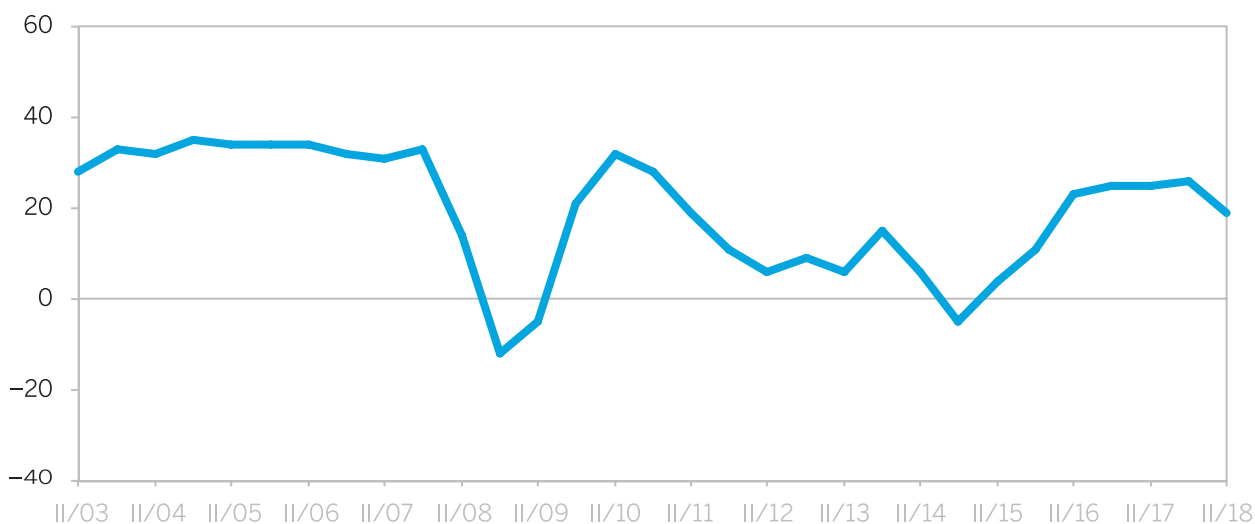
Pk-yritysten kannattavuusodotukset ovat lievästi heikentyneet. Talouden kasvusta huolimatta saldoluku laski keväästä peräti seitsemällä yksiköllä, ollen nyt 19. Kehitys yllätti jossain määrin ja valitettavasti odotukset kannattavuudesta eivät ehtineet normalisoitua hyvien taloudellisten olojen tasolle, joka on 30 yksikön luokkaa.

Odotukset ovat kehittyneet kaikilla päätoimialoilla samaan suuntiin. Suurin muutos tapahtui rakentamisessa, jossa odotukset laskivat yhdeksän yksikköä, saaden arvon 19. Samaan aikaan teollisuuden odotukset kannattavuuden kehitykset ovat heikenneet vain lievästi. Kaupan alan odotukset

kääntyivät lievästi negatiivisemmiksi viime kevään nousun jälkeen. Kaupan saldoluku laski keväästä viidellä yksiköllä arvoon 13. Palveluiden kannattavuusodotuksissa tapahtui merkittävä heikkeneminen. Saldoluku tippui keväästä toiseksi eniten, kahdeksan yksikköä, saaden arvon 19.

Kokoluokittain tarkasteltuna suurimpien pk-yritysten kannattavuusodotukset ovat jossain määrin positiivisemmat kuin mikroyritysten tai pienempien pk-yritysten. Suurimmista pk-yrityksistä reilut 40 prosenttia odottaa kannattavuutensa parantuvan, mutta erot eri kokoluokkien välillä ovat tasaantuneet aiemmista vuosista.

Kuva 6: Kannattavuuden muutosodotukset, saldoluku

Taulukko 4: Odotukset kannattavuuden muutoksesta seuraavan 12 kuukauden aikana

	Kasvaa %	Pysyy ennallaan %	Pienenee %	Saldoluku
Kaikki yritykset	36	47	17	19
Teollisuus	39	46	15	24
Rakentaminen	34	51	15	19
Kauppa	34	45	21	13
Palvelut	36	48	16	20

3.4 VAKAVARAISUUS

Vakavaraisuuden kasvua odottaa aiempaa harvempi pk-yritys. Vaikuttaa siltä, että talouden kasvun hidastuminen on kääntänyt jo hieman kasvussa olleen vakavaraisuuden paranemisen uudelleen laskuun. Odotukset siitä, että kannattavuus paranisi nopeasti, ovat heikentyneet viimeisen puolen vuoden aikana. Se näkyy myös odotuksissa vakavaraisuuden kehityksestä. Saldoluku kääntyi edellisen barometrin pienen kohoamisen jälkeen laskuun. Tällä kertaa saldoluku sai arvon 26, jossa on laskua edellisestä barometristä kuusi yksikköä. Vaikka taso on kohtuullisen hyvä, se on yhä selvemmin pitkäaikaisen tason alapuolella.

Negatiiviset muutokset koskivat kaikkia toimialoja. Suurin muutos tapahtui rakentamisessa,

jonka saldoluku laski keväästä kuusi yksikköä saaden arvon 27. Kaupan saldoluku on arvolla 24 toimialoista matalin. Kokoluokittain tarkasteltuna erot vakavaraisuudessa ovat kääntyneet jälleen kasvuun. Mikroyritysten odotukset vakavaraisuuden kehityksestä ovat lähes puolet alhaisemmat kuin suuremmilla pk-yrityksillä.

Yrityksen perustamisvuoden perusteella enintään kahdeksan vuotta toimineissa yrityksissä odotetaan positiivisempia vakavaraisuuden muutoksia kuin muissa yrityksissä. On kuitenkin huomattava, että barometrissa mitataan vakavaraisuuden muutoksen suuntaa ja voimakkuutta, ei vakavaraisuuden tasoa.

Kuva 7: Vakavaraisuuden muutosodotukset, saldoluku

Taulukko 5: Odotukset vakavaraisuuden muutoksesta seuraavan 12 kuukauden aikana

	Kasvaa %	Pysyy ennallaan %	Pienenee %	Saldoluku
Kaikki yritykset	36	54	10	26
Teollisuus	41	49	10	31
Rakentaminen	35	57	8	27
Kauppa	36	52	12	24
Palvelut	35	55	10	25

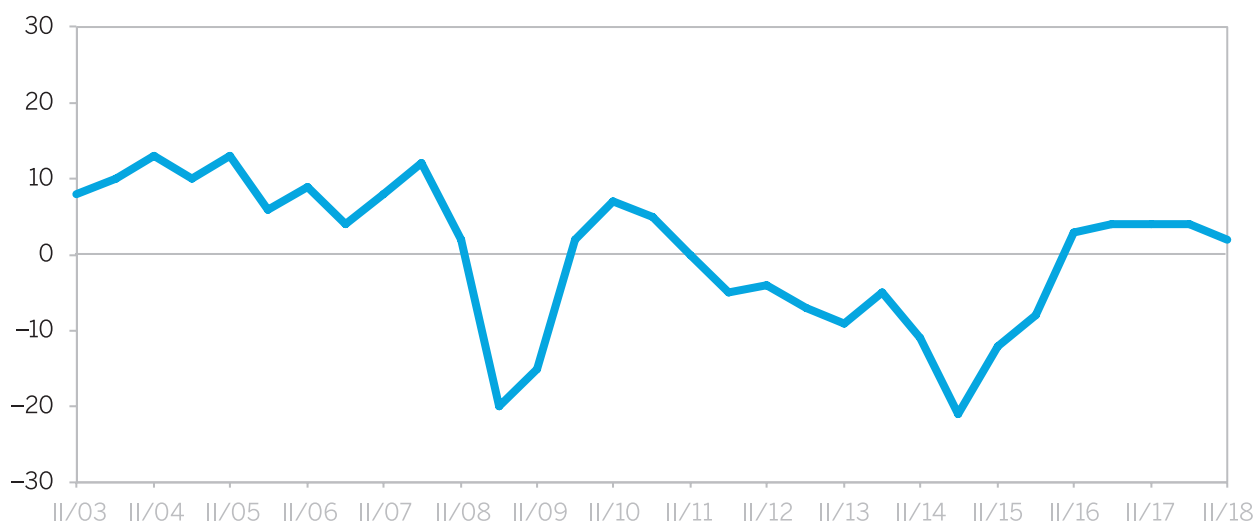
3.5 INVESTOINNIT

Pk-yritysten arviot investointien lähiajan kehityksestä ovat niukasti positiiviset. Pidempään jatkuneen myönteisen talouskehityksen seurauksena kaikkien muiden toimialojen, paitsi palvelujen investointien saldoluku on positiivinen. Palvelujen odotukset investointien lähiajan kehityksestä jäivät nolliin. Kaikilla muilla päätoimialoilla on vielä enemmän investointejaan lisääviä yrityksiä kuin niitä, joissa investoinnit vähenevät. Saldoluku päätyi kuitenkin taantuvan kehityksen seurauksena lukemaan kaksi. Saldoluvun arvo puolittui keväästä. Investointien odotusten heikko kehitys kertonee pk-yritysten heikosta uskosta talouden pidemmän aikavälin kehitykseen.

Vahvimmat odotukset investointien kasvusta ovat teollisuudessa, jossa lähes kolmannes pk-yrityksistä suunnittelee kasvattavansa investointeja. Kokonaisuudessaan teollisuuden saldoluku päätyikin yhden yksikön kasvuun. Negatiivista kehitystä tapahtui palvelujen lisäksi rakentamisessa, jossa saldoluku laski kaksi yksikköä. Kaupassa joka viides yritys suunnittelee kasvattavansa investointeja seuraavan 12 kuukauden aikana.

Positiivinen yllätys investointiodotuksissa on se, että voimakkaasti kasvuhakuisten pk-yritysten investointien kehitystä peilaava saldoluku kohentui hieman suhteessa edelliseen barometriin. Tämä saattaa kertoa siitä, että kasvuodotukset eivät laske koko taloudessa.

Kuva 8: Investointien arvon muutosodotukset, saldoluku

Taulukko 6: Odotukset investointien arvon muutoksesta seuraavan 12 kuukauden aikana

	Kasvaa %	Pysyy ennallaan %	Pienenee %	Saldoluku
Kaikki yritykset	21	60	19	2
Teollisuus	30	51	19	11
Rakentaminen	23	60	17	6
Kauppa	20	61	19	1
Palvelut	19	62	19	0

3.6 INNOVAATIOT SEKÄ TUOTANNON JA TUOTTEIDEN KEHITYS

Innovaatiot sekä tuotannon ja tuotteiden kehitys on välttämätön osa yritysten uudistumista ja kasvua. Yritysten tiukka talous on aiempina vuosina vähentänyt mahdollisuuksia aktiiviseen innovointiin ja tuotekehitykseen. Tämän seurauksena yrityksiin on muodostunut painetta toiminnan kehittämiseen.

Kohtuullisen hyvästä taloustilanteesta huolimatta näyttäisi siltä, että keväällä tapahtunut positiivinen kehitys jäi lyhyeksi. Uusien vastausten mukaan yritysten tulevaisuuden näkymät ovat muuttuneet epäselviksi. Tämä näkyy barometrin tuloksessa, joka kääntyi laskuun. Entistä harvempi pk-yritys aikoo lisätä panostuksia innovaatioihin sekä tuotannon ja tuotteiden kehitykseen.

Edelleen toki enemmistö barometrin vastaajista ilmoittaa pitävänsä tuotekehityksensä nykyisellään ja ainoastaan joka kymmenes aikoo vähentää sitä.

Saldoluku laski kevästä kaikilla päätoimialoilla. Suurin lasku koettiin teollisuudessa, palveluissa ja kaupassa. Tätä voidaan pitää jossain määrin huolestuttavana, koska teollisuudessa ja yhä enenevässä määrin myös palveluissa tuotekehityksen merkitystä on totuttu pitämään suurena. Teollisuudessa laskua kertyi viisi yksikköä ja palveluissa kuusi yksikköä. Rakentamisessa kehitys oli samansuuntainen kuin muillakin päätoimialoilla, mutta maltillisempi. Rakentamisessa saldoluku laski kaksi yksikköä.

Kuva 9: Innovaatioiden, tuotannon ja tuotteiden kehityksen muutosodotukset, saldoluku

Taulukko 7: Odotukset innovaatioiden, tuotannon ja tuotteiden kehityksen muutoksesta seuraavan 12 kuukauden aikana

	Kasvaa %	Pysyy ennallaan %	Pienenee %	Saldoluku
Kaikki yritykset	28	63	9	19
Teollisuus	33	60	7	26
Rakentaminen	25	65	10	15
Kauppa	25	66	9	16
Palvelut	29	61	10	19

3.7 HENKILÖKUNNAN MÄÄRÄ

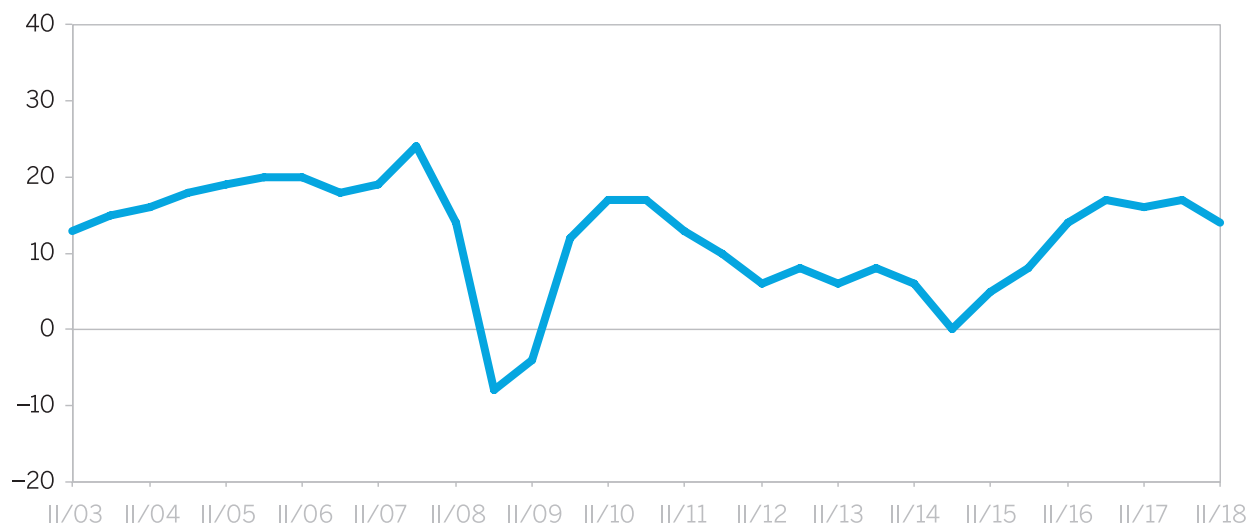
Pk-yritykset sinnittelivät heikon taloustilanteen yli pitämällä kiinni henkilöstöstään. Tämän seurauksena taloudellisten olojen paraneminen ei välittömästi näkynyt yhtä suurena muutoksena henkilöstöodotuksissa. Talouden jo pidempään jatkuneen kasvun voisi kuitenkin olettaa vähitellen näkyvän entistä positiivisemmin myös odotuksissa henkilökunnan määrästä. Barometrin tulos on pettymys, sillä odotusten saldoluku 14 on selvästi alle normaalia pitkän aikavälin tason. Saldoluku laski keväästä kolme yksikköä. Edelleenkin suuri enemmistö eli noin 70 prosenttia pk-yrityksistä aikoo säilyttää nykyisen henkilömääränsä.

Teollisuudessa työllisyysnäymät ovat hieman paremmat kuin muilla toimialoilla, mutta teollisuuden

saldoluku laski peräti viisi yksikköä. Suurin pudotus tapahtui palveluissa, jossa saldoluku laski kuusi yksikköä. Uskosta kasvun jatkumiseen kertoo kuitenkin se, että kaikilla toimialoilla odotetaan, että työvoiman määrää voi edelleen lisätä. Kaupassa näymät ovat hieman heikommät kuin muilla toimialoilla, mutta kuitenkin positiiviset.

Kokoluokittain tarkasteltuna tilanne on jakautunut, vaikka erot ovatkin hieman pienentymään päin. Kaikissa kokoluokissa odotetaan, että henkilökuntaa voi palkata lisää, mutta suuremmissa yrityksissä odotukset ovat selvästi positiivisemmat kuin pienissä. Saldoluku vaihtelee pienimpien pk-yritysten seitsemästä suurien pk-yritysten 34:ään.

Kuva 10: Henkilöstön määrän muutosodotukset, saldoluku

Taulukko 8: Odotukset henkilöstön määrän muutoksesta seuraavan 12 kuukauden aikana

	Kasvaa %	Pysyy ennallaan %	Pienenee %	Saldoluku
Kaikki yritykset	21	72	7	14
Teollisuus	31	63	5	26
Rakentaminen	25	70	6	19
Kauppa	15	76	9	6
Palvelut	20	73	7	13

3.8 VIENTI JA LIIKETOIMINTA ULKOMAILLA

Ulkomaankaupan odotuksista kysyttiin yrityksiltä, jotka harjoittavat suoraa vientiä tai tuontia. Vientiä tai liiketoimintaa ulkomailla harjoittavia pk-yrityksiä on 24 prosenttia barometrin vastaajista. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että Suomessa on noin 68 000 pientä ja keskisuurta yritystä, jotka vievät tavaroita tai palveluja tai harjoittavat muuten liiketoimintaa ulkomailla. Tämä määrä on noussut merkittävästi viime vuosien aikana.

Suora vienti on yleisin kansainvälistymisen muoto. Sitä on yli puolella kaikista vientiä tai liiketoimintaa ulkomailla harjoittavista pk-yrityksistä. Noin kuudesosalla yrityksistä on ulkomainen tytä-

yritys tai yhteisyritys. Näistä kansainvälisillä markkinoilla toimivista yrityksistä joka viidennellä kansainvälinen toiminta muodostaa pääosan yrityksen kokonaistoiminnasta.

Vientiodotuksissa ja toteutuvan viennin määrässä muutokset ovat usein nopeita ja jyrkkiä. Suomen viennin kasvun hidastuminen näkyy myös pk-yritysten odotuksissa viennin arvon muutoksesta. Tämän barometrin mukaan suoraa vientiä harjoittavat yritykset odottavat viennin kasvavan edelleen seuraavan vuoden aikana. Odotukset viennin kehityksestä ovat kuitenkin heikentyneet kaikilla päätoimialoilla, vaikka ovat edelleen kohtuullisen hyvät.

Taulukko 9: Yritysten liiketoiminta ulkomailla

	Kaikki yritykset	Teollisuus	Rakentaminen	Kauppa	Palvelut
Vientiä harjoittavat	24	49	12	27	23

Taulukko 10: Viennin tai liiketoiminnan muodot yrityksillä, joilla on vientiä tai liiketoimintaa ulkomailla*/

	Kaikki yritykset	Teollisuus	Rakentaminen	Kauppa	Palvelut
Suoraa tavaroiden vientiä	39	78	35	67	18
Suoraa palveluiden vientiä	42	14	44	16	60
Lisensointi- tai franchising-toimintaa	5	5	0	3	6
Palkka- tai sopimusvalmistusta	7	8	5	13	5
Ulkomainen yhteisyritys tai tytäryritys	14	17	13	18	12
Muu	22	11	28	18	26

*/ Vastaajat ovat voineet valita useamman kuin yhden vaihtoehdon.

Taulukko 11: Suoraa vientiä harjoittavien yritysten odotukset viennin arvon muutoksesta seuraavan 12 kuukauden aikana

	Kasvaa	Pysyy ennallaan	Pienenee	Saldoluku
Kaikki yritykset	48	46	6	42
Teollisuus	60	36	4	56
Rakentaminen	38	48	14	24
Kauppa	51	44	5	46
Palvelut	44	49	7	37

3.9 TUONTI

Suoraa tuontia harjoittaa vajaa viidennes pk-yrityksistä. Osuus on jonkin verran vähäisempi kuin viennissä, vaikka merkittävä osa kaupan pk-yrityksistä hankkii myytävät tuotteensa itse ulkomailta. Viimeksi kuluneen vuoden aikana tilanne tuontikaupassa on säilynyt melko vakaana, vaikka pieniä toimialoittaisia eroja on ja kokonaismäärä on hienoisessa kasvussa.

Samoin kuin viennissä, myös tuonnissa odotukset kehityksestä ovat myönteiset. Erona on kuitenkin se, että samaan aikaan kun vientiyri-

tukset viennin kasvusta ovat hidastuneet, ovat tuontiyri-tysten odotuksen vahvistuneet. Tuontiyri-tysten odotukset tuonnin kehityksestä ovat kuitenkin hieman varovaisempina kuin vientiyri-tysten odotukset viennin kehityksessä. Tuontiodotusten saldoluku on vahvasti positiivinen; tuonnin kasvuun luottaa lähes 45 prosenttia tuontiyri-tyksistä. Kaupassa ja rakentamisessa odotukset ovat hieman muita toimialoja positiivisemmat ja palveluissa vastaavasti hieman muita varovaisemmat.

Taulukko 12: Tuontiyri-tysten osuus, % pk-yrityksistä

	Kaikki yritykset	Teollisuus	Rakentaminen	Kauppa	Palvelut
Suoraa tuontia	17	42	9	43	8

Taulukko 13: Tuontiyri-tysten odotukset tuonnin arvon muutoksesta

	Kasvaa	Pysyy ennallaan	Pienenee	Saldoluku
Kaikki yritykset	44	46	10	34
Teollisuus	36	59	5	31
Rakentaminen	49	45	6	43
Kauppa	51	38	11	40
Palvelut	38	48	14	24

3.10 TUOTANTOKUSTANNUKSET

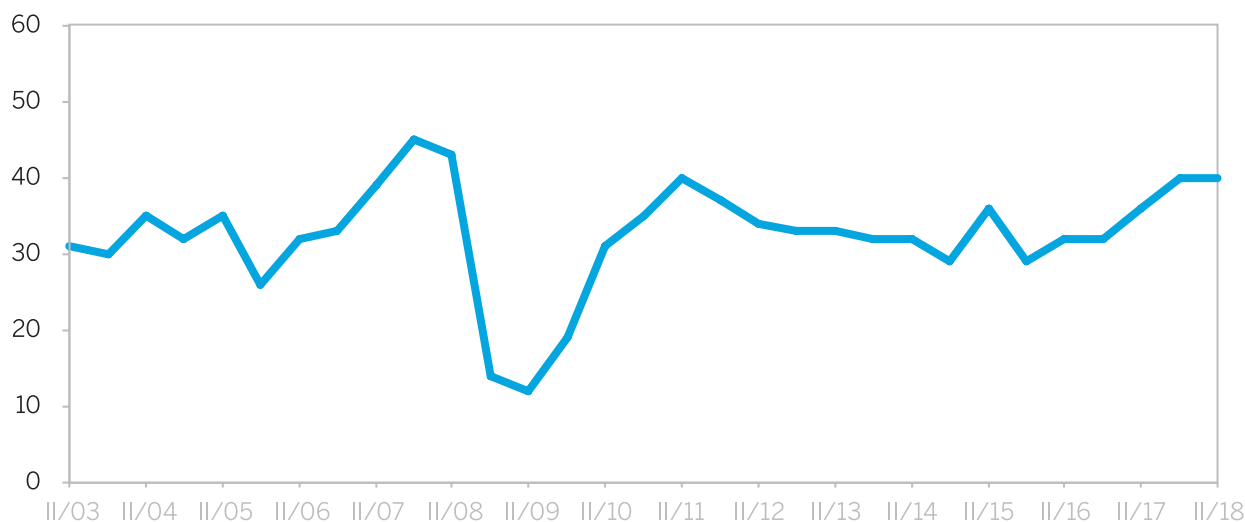
Tuotantokustannusten lasku on pk-yrityksissä poikkeuksellista, ja tästä syystä odotusten saldoluku pysyy korkeana. Samoin erot toimialojen välillä ovat yleensä pieniä. Niin on tälläkin kertaa, vaikka lievää hajonnan kasvua on havaittavissa.

Kokoluokittain tarkasteltuna pienin saldoluku on alle viiden hengen yritysten ryhmässä. Näillä yrityksillä kustannukset ovat muita yrityksiä tiukemmin yhteydessä yrittäjän omaan palkkaan. Vähintään kymmenen henkeä työllistävästä ja sitä suurem-

mista yrityksistä yli 50 prosenttia arvioi tuotantokustannustensa edelleen kohoavan.

Haastavaksi nykytilanteen tekee se, että tuotantokustannusten arvioidaan kasvavan ja olevan samaa tasoa kuin viime vuosikymmenen puolivälissä erittäin vahvan talouskehityksen oloissa. Nyt samankaltaiseen kustannusten nousuun joudutaan sopeutumaan talouskasvun osoittaessa ensimmäisiä hiipumisen merkkejä.

Kuva 11: Tuotantokustannusten muutosodotukset, saldoluku

Taulukko 14: Odotukset tuotantokustannusten muutoksesta seuraavan 12 kuukauden aikana

	Kasvaa %	Pysyy ennallaan %	Pienenee %	Saldoluku
Kaikki yritykset	45	49	6	39
Teollisuus	57	39	4	53
Rakentaminen	56	38	6	50
Kauppa	48	47	5	43
Palvelut	39	55	6	33

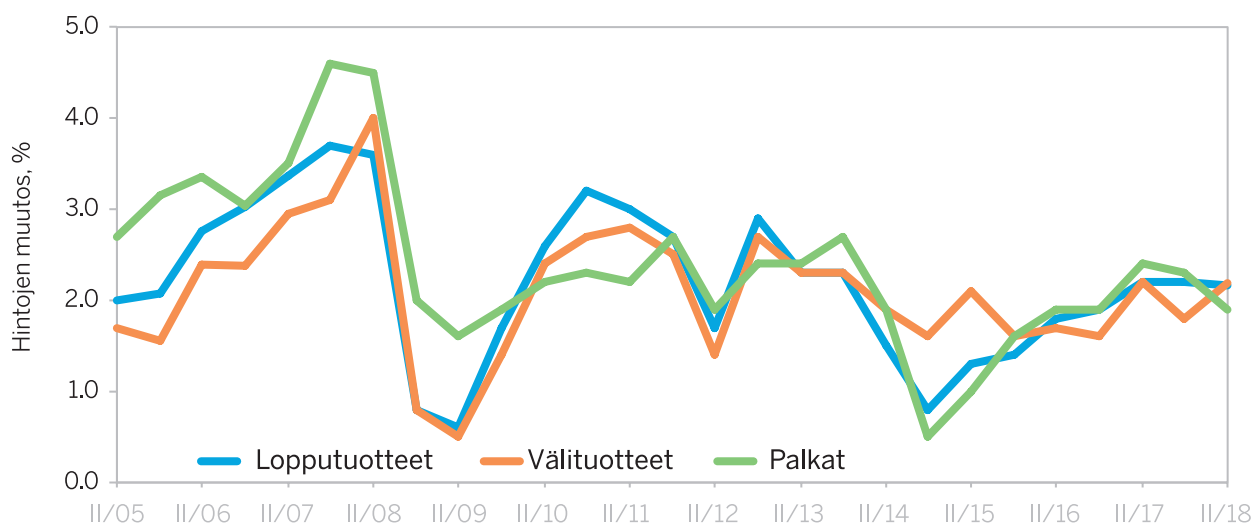
3.11 INFLAATIO-ODOTUKSET

Pk-yritysten hintaodotuksissa näkyy, että omien myytävien tuotteiden ja palvelujen hinnoitteluväri on säilynyt kohtuullisena. Yritysten myymien lopputuotteiden hintojen arvioidaan seuraavien 12 kuukauden aikana nousevan 2,2 prosenttia. Tältä osin hintaodotukset ovat säilyneet edelliseen barometrin tasolla.

Tilanteen haastavuudesta kertoo se, että välituotteiden odotetaan nousevan samaan tahtiin kuin lopputuotehintojen. Positiivista tilanteesta on kuitenkin se, että palkkojen oletetaan nousevan hie-

man hitaammin kuin mitä lopputuotteiden hintojen nousuksi oletetaan. Odotuksissa on kuitenkin merkittävää toimialoittaista vaihtelua. Teollisuudessa haasteena ovat sekä välituotteet että palkat. Kaupassa ongelmaksi uhkaa muodostua välituotteiden hinnannousu. Palveluissa haasteena on palkkakehitys. Kokonaisuutena tilanteen voidaan katsoa olevan kuitenkin vielä kohtuullinen.

Kuva 12: Inflaatio-odotukset, hintojen muutos-%

Taulukko 15: Odotukset inflaation tasosta seuraavan 12 kuukauden aikana, %

	Lopputuotteet	Välituotteet	Palkat
Kaikki yritykset	2,2	2,2	1,9
Teollisuus	2,4	3,7	2,8
Rakentaminen	3,1	2,9	1,1
Kauppa	1,8	2,1	1,4
Palvelut	2,0	1,8	2,1

4. Kehittyminen ja kansainvälistyminen

4.1 KASVU

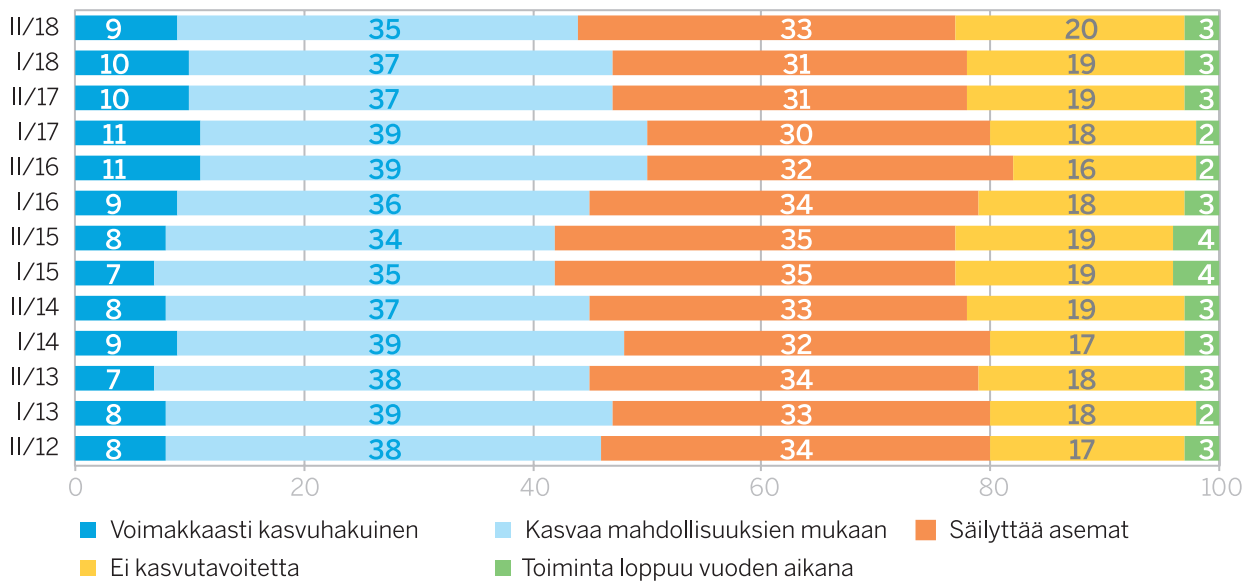
Innovatiiviset kasvuyritykset ovat kansantalouden kannalta erityisen tärkeitä. Innovatiivisuus tarkoittaa, että esimerkiksi teknologinen kehitys vauhdittuu ja siitä hyötyy yrityksen lisäksi myös muut toimijat. Kasvavat yritykset pystyvät luomaan enemmän työpaikkoja, ja Suomi tarvitsee lisää työnantajayrityksiä. Kasvu on tärkeää myös paremman kannattavuuden ja kilpailuaseman saavuttamiseksi.

Vahvasta talouskasvusta huolimatta voimakkaasti kasvuhakuisten yritysten määrä on kääntynyt yllättäen laskuun. Tässä barometrissa voimakkaasti kasvuhakuisten pk-yritysten määrä on yhdeksän prosenttia, mikä on prosenttiyksikön vä-

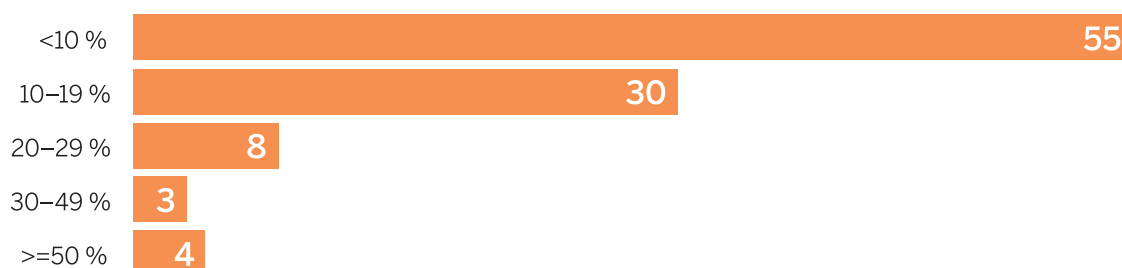
hemmän kuin keväällä. Myös kasvuhakuisten yritysten määrä on kääntynyt lievään laskuun. Nyt 35 prosenttia yrityksistä, eli kaksi prosenttiyksikköä vähemmän kuin keväällä, suunnittelee kasvansa mahdollisuuksiensa mukaan. Yrityksistä 20 prosentilla ei ole kasvutavoitteita. Kolme prosenttia arvioi toimintansa loppuvan seuraavan vuoden aikana. Noin kolmannes yrityksistä pyrkii säilyttämään nykyisen asemansa. On kuitenkin huomattava, että nykyisen aseman säilyttäminen edellyttää yrityksiltä keskimääräistä kasvua.

Kasvuhakuisten yritysten määrä on parin viime vuoden aikana noussut noin viidellä prosentilla,

Kuva 13: Kasvuhakuisuuden kehitys, % pk-yrityksistä

Kuva 14: Liikevaihdon kasvutavoite vuonna 2017, %

mutta kuluvan vuoden aikana kehitys on ollut päinvastaista huolimatta kansantalouden nopeasta kasvusta. Voimakkaasti kasvuhakuisia pk-yrityksiä on enää reilut 25 000, eli vain hieman enemmän kuin finanssikriisin aikaan.

Teollisuudessa kasvuhakuisuus on voimakkainta, sillä 15 prosentilla yrityksistä on tavoite kasvaa selvästi markkinoita nopeammin. Rakennusalalla kasvutavoitteet ovat edelleen hieman muita päätoimialoja maltillisemmat. Kaupan ja palveluiden toimialalla lähes joka kymmenes yritys on voimakkaasti kasvuhaluinen.

Voimakkaimmin kasvua hakevien yritysten

määrä korreloi selvästi yrityksen henkilömäärän kanssa. Mitä suurempi yritys, sitä todennäköisemmin se on voimakasta kasvua tavoitteleva. Luonnollisesti uusilla tai laajemmilla markkinoilla toimivien yritysten keskuudessa kasvuhakuisuus on yleisempää.

Pk-yritykset asettavat kasvutavoitteensa varsin realistisesti. Yli 80 prosentilla pk-yrityksistä kasvutavoite on alle 20 prosenttia. Neljä prosenttia yrityksistä tavoittelee yli 50 prosentin liikevaihdon kasvua seuraavien 12 kuukauden aikana. Reilu puolet pk-yrityksistä saavutti vuoden 2017 kasvutavoitteen ja 17 prosenttia ylitti sen.

Taulukko 16: Yritysten kasvuhakuisuus, %

	Voimakkaasti kasvuhakuiset	Kasvuhakuiset	Asemansa säilyttäjät	Ei kasvutavoitetta	Toimintansa lopettava
Kaikki yritykset	9	35	33	20	3
Toimialoittain					
Teollisuus	15	44	25	14	2
Rakentaminen	6	31	35	25	3
Kauppa	8	37	39	12	4
Palvelut	9	34	31	22	4
Kokoluokittain					
alle 5 henkilöä	5	30	31	28	5
5–9 henkilöä	12	38	38	11	2
10–19 henkilöä	15	43	33	8	0
20–49 henkilöä	18	51	28	3	0
yli 50 henkilöä	25	48	24	3	0
Perustamisvuoden mukaan					
ennen 1990	5	30	37	24	4
1990–1999	4	31	39	22	4
2000–2009	8	31	35	22	4
2010 jälkeen	15	43	25	15	3

4.2 UUSIUTUMINEN

Kansantalous kasvaa tällä hetkellä nopeasti verrattuna finanssikriisin jälkeisiin vuosiin. Samalla digitalisaatio ja robotisaatio yhdessä muun teknologisen kehityksen kanssa vaikuttaa yritysten arkeen yhä voimakkaammin. Pk-yritysten on kehityttävä, jotta ne menestyisivät ja pärjäisivät kilpailussa.

Yritykset hakevat menestystä ja kilpailuetua useasta lähteestä. 75 prosenttia yrityksistä on investoinut esimerkiksi tietotekniikkaan, ohjelmistoihin tai koneisiin ja laitteisiin viimeisen 12 kuukauden aikana. Miltei 60 prosenttia yrityksistä on kouluttanut henkilöstöään. Positiivista on myös se, että viidenes pk-yrityksistä on ottanut käyttöön uusia liiketoimintamalleja ja reilu neljännes uutta teknologiaa.

Nopea teknologinen kehitys korostaa myös tarvetta organisoida työ yrityksen sisällä uudella tavalla. Noin puolessa yrityksistä tällaisiin toimenpiteisiin on ryhdytty esimerkiksi kehittämällä toimintatapoja. Tämä onkin useille yrityksille välttämätöntä, sillä innovaatioiden kansainvälinen ja kansallinen ulottuvuus kietoutuvat yhä tiiviimmin toisiinsa.

Nykyisin uudet ideat ja innovaatiot syntyvät erilaisissa verkostoissa. Keskeistä on osaaminen, joka liittyy toimintaympäristöihin, nopeisiin päätöksiin, markkinointiin ja myyntiin. Reilu 35 prosenttia yrityksistä on lanseerannut viimeisen vuoden aikana uusia tuotteita tai palveluita markkinoille.

Taulukko 17: Yritysten tekemät uusiutumistoimet, %,*/

	Kaikki yritykset	Teollisuus	Rakentaminen	Kauppa	Palvelut
Investoinnit	75	75	78	71	74
Uuden henkilöstön palkkaaminen	43	59	51	44	39
Henkilöstön koulutus	59	56	62	56	60
Työn organisointi uudella tavalla	51	56	43	54	51
Uusien tuotteiden tai palveluiden lanseeraaminen	36	41	20	50	35
Laajentuminen uusille markkinoille	24	30	22	23	24
Uusien teknologioiden käyttöönotto	26	25	22	26	27
Uusien liiketoimintamallien käyttöönotto	20	18	15	20	21
Toiminnan laajentaminen uusille toimialoille	15	16	16	12	16

*/ Vastaajat ovat voineet valita useamman kuin yhden vaihtoehdon.

4.3 KANSAINVÄLISTYMINEN

Kansainvälisyys on yhä useammalle pk-yritykselle avain menestykseen. Kansainvälisille markkinoille lähteminen ja siellä menestyminen on suuri panostus pienelle ja keskikokoiselle yritykselle. Monella toimialalla Suomen kotimarkkinat ovat suhteellisen rajalliset, joten kasvua on haettava ulkomailta. Yhteensä 24 prosentilla pk-yrityksistä on liiketoimintaa ulkomailla. Tämä määrä on kasvanut vakaasti, mutta yllättäen kansainvälistymiseen panostaminen on laskussa. Pk-yrityksistä 13 prosenttia aikoo lisätä panostuksia kansainvälistymiseen seuraavan vuoden aikana ja samaan aikaan 20 prosenttia yrityksistä aikoo vähentää panostuksia.

Viennin ja muun kansainvälisen liiketoiminnan osuus vaihtelee paljon eri yritysten ja toimialojen välillä. Teollisuus on toimialoista kansainvälisin. Teollisuudessa suoran viennin ja ulkomaisen liiketoiminnan osuus on selvästi korkeampaa kuin muilla toimialoilla. Myös yrityksen koon kasvaessa kansainvälisyys lisääntyy. Toimialoista rakentaminen keskittyy kotimaahan.

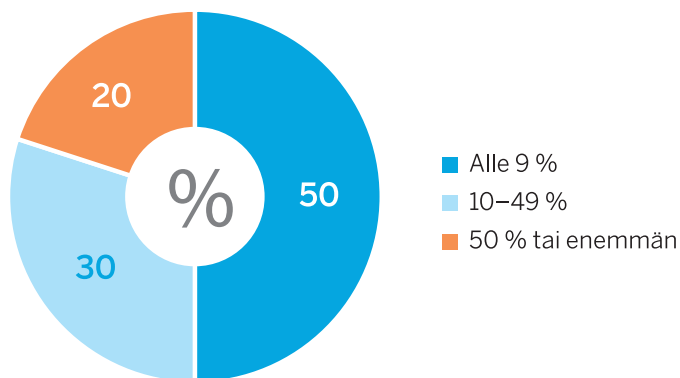
Voimakkaasti kasvuhaluiset yritykset erottuvat

selvästi joukosta kansainvälistymisen suhteen, sillä niistä yli 50 prosenttia hakee kasvua kansainvälisiltä markkinoilta. Kasvuhakuisten yritysten joukossa vastaava osuus on jo selvästi alhaisempi. Voimakkaasti kasvuhaluisten yritysten joukosta yli kolmanneksella on myös suoraa vientiä. Tulokset tukevat sitä, että viennin edistäminen tukee kasvua ja työllisyyttä. Vastaavasti niiden yritysten joukossa, joilla kasvutavoitteita ei ole, alle kymmenen prosenttia on kansainvälistynyt.

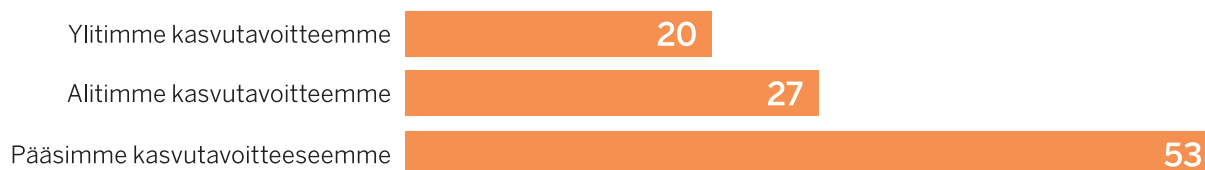
Kansainvälistyneistä yrityksistä puolella viennin osuus on yli 10 prosenttia koko liikevaihdosta, ja se muodostaa merkittävän osan liiketoiminnasta. Yhteensä 20 prosentilla yrityksistä viennin osuus on yli puolet kokonaisliikevaihdosta, ja siten vientitoiminta on yrityksen ensisijainen liikevaihdon lähde.

Vaikka puolella yrityksistä viennin osuus liikevaihdosta jää alle 10 prosenttiin, vaikutus on todennäköisesti näillekin yrityksille liikevaihto-osuuttaan merkittävämpi. Erityisesti näin on, jos vientialueen talous kehittyy positiivisemmin kuin päämarkkina-alueella.

Kuva 15: Viennin osuus kokonaisliikevaihdosta, %

Kuva 16: Kansainvälisessä kasvussa onnistuminen, %

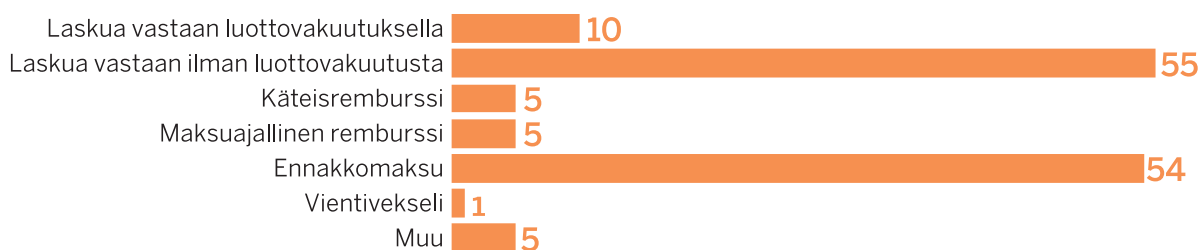

Pienille ja keskisuurille yrityksille kansainvälistyminen on merkittävä askel kohti uutta. Uusille markkina-alueille meneminen edellyttää halua ottaa riskejä sekä mahdollisuutta uusiin rahoitusjärjestelyihin. Voimakkaasti kasvuhakuisista yrityksistä liki 70 prosenttia pääsi kansainväliseen kasvutavoitteensa tai ylitti sen. Teollisuudessa noin puolet yrityksistä pääsi tavoitteeseen, mutta neljännes ilmoitti alittaneensa kansainvälisen kasvutavoitteen. Tämä kertonee markkinoiden haasteista

ja siitä, että kyseisellä toimialalla tavoitteet asetetaan varsin kunnianhimoisesti.

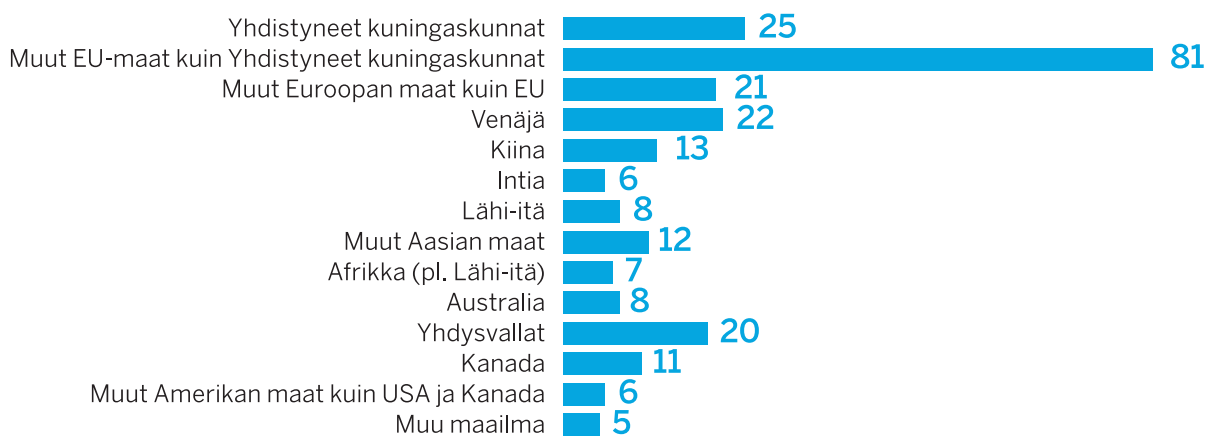
Pk-yritykset vievät tuotteitaan tai palveluitaan yleisimmin laskua vastaan ilman luottovakuutusta. Näin oli tehnyt 55 prosenttia pk-yrityksistä. Määrä on vähentynyt viime vuosina, mutta hyvä kehitys on hidastunut. Tasan 10 prosenttia on taas vienyt laskua vastaan luottovakuutuksella. Käteisremurssia ja maksuajallista remurssia on käyttänyt viisi prosenttia yrityksistä.

Kuva 17: Vientikaupan rahoitusinstrumenttien käyttö, %, */

*/Vastaajat ovat voineet valita useamman kuin yhden vaihtoehdon

Kuva 18: Pk-yritysten markkina-alueet ulkomailla, % */

*/Vastaajat ovat voineet valita useamman kuin yhden vaihtoehdon.

Kuva 19: Kansainvälistymispalvelujen tarve, %, */

*/Vastaajat ovat voineet valita kolme tärkeintä vaihtoehtoa.

4.4 KEHITTÄMISTARPEET JA -ESTEET

Kansainvälistyneessä liiketoimintaympäristössä yritysten toimintaedellytykset muuttuvat nopeasti. Tämän seurauksen yritysten on menestyäkseen ja kilpailussa pärjätäkseen jatkuvasti kehityttävä.

Kehittämistarpeista kertoneet pk-yritykset kokevat, että niiden suurin kehittämistarve on myynnin ja markkinoinnin alueella. Kaikista yrityksistä 53 prosenttia kokee, että voisi kehittää myynnin ja markkinoinnin osaamista. Erityisesti kasvuhakuiset yritykset haluaisivat kehittää markkinointiosaamistaan. Toimialoista kaupan alan yritykset kokevat kyseisen osaamisen puutteen pullonkaulaksi. Seuraavaksi eniten tarpeita yrityksillä on henkilöstön kehittämisessä ja koulutuksessa sekä verkottumisessa. Myös taloushallinnon osaamisen kehittämi-

nen koetaan tarpeelliseksi. Rahoitusmarkkinoiden sääntelyn lisääntyminen ja kireys ovat saaneet aikaan sen, että aikaisempaa useampi pk-yritys kokee keskeisenä kehittää rahoitus- ja talousosaamistaan.

Yritykset kokevat, että niillä on riittämättömät myynnin ja markkinoinnin digitaidot. 43 prosenttia yrityksistä kokee, että digitaalisuuteen panostaminen olisi ensiarvoisen tärkeää. Tämä koskee yrityksiä kaikilla toimialoilla. Mielenkiintoista on se, että yritykset jotka eivät ole kasvuhakuisia, kokevat digiosaamisen haasteeksi. Tämä heijastanee sitä, että kasvuhakuiset yritykset ovat digitalisoitumisen suhteen muita yrityksiä edellä.

Yrityksen hallitustyöskentelyä sekä ympäristö- ja muiden säädösvaatimusten huomioon ottamista

Kuva 20: Tärkeimmät kehittämistarpeet, % pk-yrityksistä */

*/Vastaajat ovat voineet valita kolme tärkeintä vaihtoehtoa.

pidetään vain harvoin tärkeimpänä kehittämiskohteena. Vaikka pk-yritysten kansainvälistyminen etenee, kansainvälistymistä ja vientiä ei pidetä erityisenä kehittämiskohteena muualla kuin teollisuuden toimialalla.

Kasvuhakuisimmista yrityksistä lähes kaikki tunnistavat kehittämistarpeita. Tällaisissa yrityksissä erityisesti kansainvälistymistä ja rahoitusta pidetään keskimääräistä useammin tärkeimpinä kehittämisen kohteina. Lisäksi markkinointi ja myynti sekä henkilöstön kehittäminen ovat kasvuhakui-

simmista yrityksissä hieman keskimääräistä useammin kehittämisen kohteena.

Kilpailutilanne ja talouden aktiviteetin kasvun seurauksena työvoiman saatavuus ovat nousseet merkittävimiksi esteiksi yrityksen kehittämiseksi. Muista yksittäisistä tekijöistä kustannustaso ja talouskasvusta huolimatta myös taloustilannetta pidetään kehittämisesteenä. Kasvuhakuisimmista ja nuorissa yrityksissä rahoitus koetaan muita yrityksiä useammin kehittämisen pahimmaksi esteeksi.

Taulukko 18: Pk-yritysten pahimmat kehittämisen esteet, %

	Kaikki yritykset	Teollisuus	Rakentaminen	Kauppa	Palvelut
Yritystoiminnan sääntely	10	9	10	9	11
Kustannustaso	13	18	11	13	13
Kilpailutilanne	16	9	15	23	16
Rahoitus	10	12	9	10	9
Työvoiman saatavuus	16	21	23	10	15
Resurssitekijät	8	12	8	7	8
Yleinen suhdanne-/taloustilanne	12	11	9	18	11
Ei osaa sanoa	14	7	14	9	17

5. Toimintaympäristö

5.1 RAHOITUS

Tiukentunut pankkitoiminnan sääntely, normaalia vähäisempi luottojen kysyntä sekä yritysten heikentynyt luottokelpoisuus näkyvät pk-yritysten ulkoisessa rahoituksessa. Barometrin mukaan harvemmallalla kuin joka toisella yrityksellä on lainaa pankista tai muusta rahoituslaitoksesta. Suhteessa alkuvuoteen ulkoisen rahoituksen käyttö on kuitenkin hieman kasvanut.

Rahoituksen yleinen saatavuus näyttäisi taasaantuneen, vaikka rahoitusta viimeksi kuluneiden

12 kuukauden aikana ottaneiden määrä laski kaksi prosenttiyksikköä keväästä. Nyt 26 prosenttia yrityksistä raportoi ottaneensa viimeksi kuluneiden 12 kuukauden aikana ulkoista rahoitusta.

Joka kymmenes pk-yritys kertoi, että ei ole hakenut rahoitusta viimeisen 12 kuukauden aikana, vaikka sille olisi ollut tarvetta. Luku on suuri verrattuna siihen, että rahoitusta hakeneista yrityksistä ainostaan vajaat kolme prosenttia kertoi saaneensa kielteisen rahoituspäätöksen. Vaikuttaa siltä, että

Taulukko 19: Syyt jättää hakematta rahoitusta, %

Toimialoittain					
	Kaikki yritykset	Teollisuus	Rakentaminen	Kauppa	Palvelut
Rahan korkea hinta	13	4	23	7	14
Kireät vakuusvaatimukset	32	38	36	43	24
Rahoituksen huono yleinen saatavuus	9	18	7	8	9
Vientisaatavien vakuuttamisen vaikeus	1	0	0	2	1
Laina-ajan lyhyys	4	7	2	3	4
Korkea oman pääoman vaatimus	13	17	10	6	15
Muu syy	29	17	22	30	33

Taulukko 20: Ulkoisen rahoituksen yleisyys, %

Toimialoittain					
	Kaikki yritykset	Teollisuus	Rakentaminen	Kauppa	Palvelut
On lainaa rahoituslaitoksista	47	54	53	52	43
Kokoluokittain					
	alle 5 henkilöä	5–9 henkilöä	10–19 henkilöä	20–49 henkilöä	yli 50 henkilöä
On lainaa rahoituslaitoksista	39	55	63	57	67

merkittävä osa rahoitusta tarvitsevista pk-yrityksistä jättää hakematta sitä. Syynä ovat ensisijaisesti kireät vakuusvaatimukset, korkea oman pääoman vaatimus ja rahan korkea hinta.

Rahoituksen käytössä ei ole suurta muutosta yritysten eri kokoluokissa. Osuudet ovat pysyneet lähes entisellään, ja selvästi yleisintä rahoituksen käyttö on suuremmissa, yli 10 hengen pk-yrityksissä. Vajaa viidennes aivan pienistä yrityksistä on viimeisen vuoden aikana hankkinut pankki- tai muuta rahoitusta. Tämä osuus on säilynyt lähes samalla tasolla kuin viime syksynä.

Pk-yritykset aikovat hakea rahoitusta seuraavien 12 kuukauden aikana hieman vähemmän kuin edel-

lisen barometrin aikaan. Nyt 23 prosenttia vastaajista aikoo hakea rahoitusta, kun alkuvuonna 2018 osuus oli prosenttiyksikön suurempi. Lasku tulee tasaisesti kaikista päätoimialoista. Toimialojen väliset erot eivät ole juuri muuttuneet. Yleisimmin rahoitusta aiotaan ottaa teollisuudessa.

Yritysten kokoluokittain tarkasteltuna aikomuksissa hakea rahoitusta ei ole merkittäviä eroja edelliseen barometriin verrattuna. Suuremmat yritykset aikovat hakea rahoitusta pienempiä enemmän. Myönteistä rahoituksenottamisaikomuksissa on kasvuhakuisten yritysten suurena säilynyt kiinnostus ulkoista rahoitusta kohtaan.

Rahoituksenhakuaikomusten taustalla näkyy

Taulukko 21: Ulkoisen rahoituksen ottamisaikomukset

Toimialoittain					
	Kaikki yritykset	Teollisuus	Rakentaminen	Kauppa	Palvelut
Aikoo ottaa rahoitusta	23	34	23	22	21
Kokoluokittain					
	alle 5 henkilöä	5–9 henkilöä	10–19 henkilöä	20–49 henkilöä	yli 50 henkilöä
Aikoo ottaa rahoitusta	15	28	38	35	52

Kuva 20: Rahoittajien luottopolitiikan kiristyminen viimeisen 12 kuukauden aikana, %

kohtuullisen vahvana säilynyt taloustilanne ja siitä seuraava kone- ja laiteinvestointiaktiiviteetin lisääntyminen. Näiltä osin tilanne on kuitenkin hieman heikentynyt edellisestä barometrasta. Näkymät pysyivät kuitenkin kohtuullisina, sillä rahoitusta käyttöpääomaksi hakevien osuus on säilynyt alhaisella tasolla. Niistä pk-yrityksistä, jotka aikovat hakea rahoitusta, vain 11 prosenttia hakee sitä yrityksen heikosta tilanteesta johtuvaksi käyttöpääomaksi.

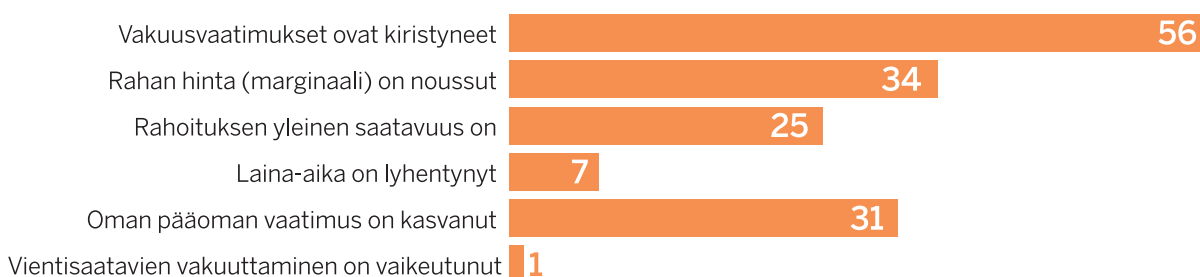
Kone- ja laiteinvestointeihin rahoitusta aikoo hakea 52 prosenttia ulkoisen rahoituksen lisäystä suunnittelevista. Aikomukset ovat vähentyneet kahdella prosenttiyksiköllä edelliseen barometriin verrattuna. Positiivista on kuitenkin havaita, että yrityk-

sen kasvu ja kehittämishankkeet ovat edelleen merkittäviä syitä hakea rahoitusta.

Hyvä taloustilanne vaikuttaa yleensä positiivisesti yritysten kasvuun ja kansainvälistymiseen. Aikaisempaan verrattuna yritysten suunnitellut kasvu- ja kansainvälistymisrahoituksen hakemista ovat kuitenkin lisääntyneet maltillisesti.

Yritysrahoituksen rakenne muuttuu hyvin hitaasti. Pankkikeskeisyys on pk-yritysten rahoituksessa edelleen yleistä. Finnveran rooli pankkilainojen tärkeimpänä vaihtoehtona ja täydentäjänä on säilynyt lähes ennallaan. Vajaa viidennes rahoituksen hakua suunnittelevista kertoo kääntyvänsä Finnveran puoleen. Finanssikriisin pahimpien vai-

Kuva 21: Miten luottopolitiikka on kiristynyt, %

Kuva 22: Ulkoisen rahoituksen käyttötarkoitus, % yrityksistä, jotka aikovat ottaa rahoitusta seuraavan 12 kuukauden aikana */

*/Vastaajat ovat voineet valita kolme tärkeintä vaihtoehtoa.

heiden aikana osuus oli noin 15 prosenttisyksikköä suurempi. Teollisuuden kiinnostus Finnveraa kohtaan rahoittajana on muita toimialoja suurempaa.

Barometrissa kysyttiin myös yritysten arvioita rahoittajien luottopolitiikan muutoksista sekä siitä, miten nämä muutokset ovat näkyneet rahoitusehdoissa. Vastausten mukaan vaikuttaisi siltä, että luottopolitiikka olisi kääntynyt jälleen hieman kireämpään suuntaan. Tällä kertaa reilut 45 prosenttia barometrin vastaajista raportoi, että luottopoli-

tiikka on kiristynyt ainakin jonkin verran ja että rahoitusmarkkinoiden muutokset ovat heijastuneet yritysten rahoitusehtoihin.

Rahoittajien luottopolitiikan muutos on hyvin laaja-alaista. Vastaajien mukaan rahan hinta eli rahoittajan marginaali on noussut, vakuusvaatimukset ovat kiristyneet, oman pääoman vaatimus on kasvanut ja lainavaatimukset ovat kiristyneet. Tilanne on pysynyt melko samanlaisena kuin edellisessä barometrissa.

Taulukko 22: Ulkoisen rahoituksen tärkein aiottu käyttötarkoitus toimialoittain %, */

	Kaikki yritykset	Teollisuus	Rakentaminen	Kauppa	Palvelut
Tieto- ja viestintäteknikkalaitte/ohjelmistot	8	3	1	7	11
Muut koneet- ja laitteet/rakennusinvestoinnit	52	60	58	43	50
Kehittämishankkeisiin, ml. henkilöstön osaaminen	16	24	8	10	18
Käyttöpääomaksi kasvuun tai kansainvälistymiseen	27	38	21	26	26
Käyttöpääomaksi suhdanteista/taloudellisista syistä johtuen	11	9	13	21	8
Omistusjärjestelyt/yrityskaupat	11	6	12	15	11
Vientikauppojen rahoittaminen	5	12	1	6	4
Muu tarkoitus	8	3	12	9	7

*/ Vastaajat ovat voineet valita useamman kuin yhden vaihtoehdon.

Kehitys on ollut kaikilla toimialoilla samansuuntaista. Vaikuttaakin siltä, että pienten ja keskisuuren yritysten rahoitusolosuhteet näyttävät viime vuosina kehittyneen selvästi heikommin kuin suurten yritysten.

Rahoituksen ehdoilla ja saatavuudella on suora vaikutus siihen, miten yrityksen kykenevät toteuttamaan erilaisia hankkeita. Tilanne on jo pidempään jatkuneen hyvän kehityksen jälkeen kääntynyt ehkä hieman yllättäenkin aikaisempaa heikommaksi. Pk-yrityksistä lähes joka viidennellä jäi tärkeitä inves-

tointi-, kehitys-, markkinointi- tai muita hankkeita toteutumatta rahoituksen heikon saatavuuden vuoksi.

Investoinneille merkityksellinen laina-aikojen lyheneminen ei näytä tämän barometrin tulosten perusteella olevan merkittävimpien ongelmien joukossa. Kehitystä tapahtui hieman parempaan suuntaan. Vastaaajista vain seitsemän prosenttia raportoi laina-aikojen lyhentyneen luottopolitiikan muutosten seurauksena. Määrä on vähentynyt prosenttiosuuden kevästä.

Taulukko 23: Ulkoisen rahoituksen aiottut lähteet, %, */

	Pankki	Rahoitusyhtiö	Finnvera	ELY-keskus	Business Finland	Yksityinen henkilösijoittaja	Pääomasijoitusyhtiö	Vakuutusyhtiö	Teollisuussijoitus	Joukkorahoitus	Velkakirjat	Listautuminen
Kaikki yritykset	68	32	19	10	14	9	8	5	1	2	0	1
Toimialoittain												
Teollisuus	80	36	30	14	22	5	9	6	0	2	1	0
Rakentaminen	75	42	15	3	5	4	3	8	0	0	0	0
Kauppa	72	21	20	8	9	7	5	3	1	4	0	2
Palvelut	63	31	18	12	16	12	10	4	1	3	0	1
Kasvuhakuisuuden mukaan												
Voimakkaasti kasvuhakuiset	62	18	30	14	36	20	20	5	1	4	1	2
Kasvuhakuiset	70	32	19	13	10	7	6	5	1	3	0	1
Asemansa säilyttäjät	73	38	15	6	5	5	3	6	0	1	0	0
Ei kasvutavoitetta	66	47	0	3	0	1	4	0	0	0	0	0
Perustamisvuoden mukaan												
ennen 1990	78	36	7	8	3	5	6	5	0	1	0	1
1990–1999	64	34	25	6	16	7	3	5	1	4	0	1
2000–2009	72	30	17	13	11	7	8	7	1	0	0	1
2010 jälkeen	62	28	25	12	21	14	12	3	1	4	0	1

*/ Vastaaajat ovat voineet valita useamman kuin yhden vaihtoehdon.

5.2 MAKSUVAIKEUDET

Taloustilanteen paranemisesta huolimatta pk-yritysten kassatilanne vaikuttaisi hieman kiristyneen keväästä. Lähes joka kuudes pk-yritys raportoi vaikeuksista hoitaa maksujaan viimeksi kuluneen kolmen kuukauden aikana. Osuus on kasvanut keväästä yhdellä prosenttiyksiköllä. Ongelman syvyyttä kuvaa se, että maksuvaikeuksista kärsineiden yritysten määrä on pysynyt 14–20 prosentin haarukassa jo reilun seitsemän vuoden ajan.

Eniten maksuvaikeuksia on kaupassa, jossa yrityksistä lähes joka viides raportoi vaikeuksista hoitaa maksujaan viimeksi kuluneen kolmen kuukau-

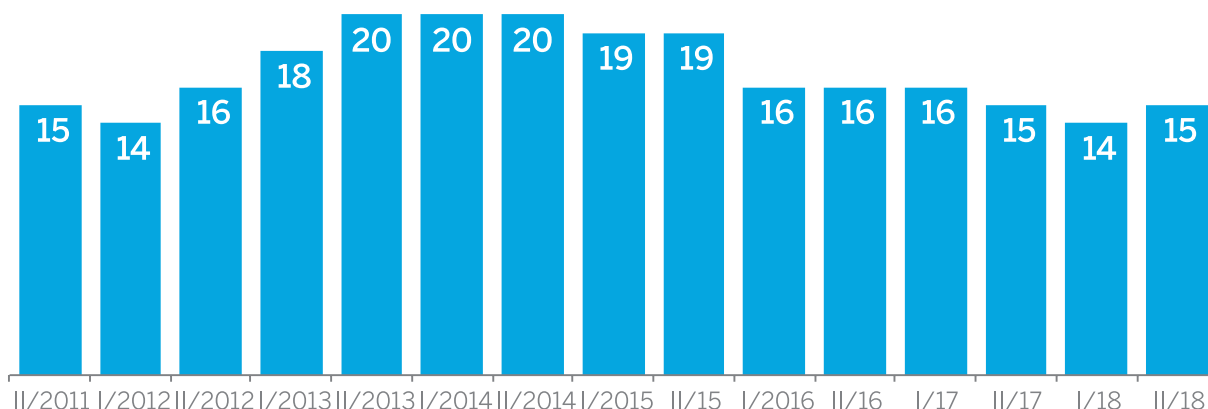
den aikana. Huolestuttavaa tilanteessa on se, että maksuvaikeuksia kohdanneiden yritysten määrä on säilynyt korkeana talouden jo pidempään jatkuneesta kasvusta huolimatta.

Työllisyyden ja talouskasvun näkökulmasta on positiivista, että kasvuhakuisilla yrityksillä ei ole maksuvaikeuksia oleellisesti enempää kuin muilla pk-yrityksillä. Yritysten elinkaaren näkökulmasta suhteellisen vakaat, 1990-luvulla perustetut yritykset kamppailevat maksuongelmien kanssa hieman harvemmin kuin muut.

Taulukko 24: Pk-yritysten omat maksuvaikeudet, %

Toimialoittain					
	Kaikki yritykset	Teollisuus	Rakentaminen	Kauppa	Palvelut
Yrityksellä maksuvaikeuksia	15	16	17	19	14
Kasvuhakuisuuden mukaan					
	Voimakkaasti kasvuhakuiset	Kasvuhakuiset	Asemansa säilyttäjät	Ei kasvutavoitteita	Toimintaansa lopettavat
Yrityksellä maksuvaikeuksia	19	14	16	14	17
Kokoluokittain					
	alle 5 henkilöä	5–9 henkilöä	10–19 henkilöä	20–49 henkilöä	yli 50 henkilöä
Yrityksellä maksuvaikeuksia	17	15	13	10	11
Perustamisvuoden mukaan					
	ennen 1990	1990–1999	2000–2009	2010 jälkeen	
Yrityksellä maksuvaikeuksia	12	16	16	17	

Kuva 24: Pk-yritysten omat maksuvaikeudet viimeisen 3 kuukauden aikana, %

5.3 KANSAINVÄLISTYMISPALVELUJEN KÄYTTÄMINEN PK-YRITYKSISSÄ

Suomessa kansainvälistymispalveluita on yrityksille tarjolla useasta lähteestä. Järjestelyllä on omat etunsa, sillä usein yritysten tarpeet kansainvälistymisasioissa poikkeavat paljon toisistaan. Esimerkiksi joissain tapauksissa tarvitaan maatietoa eksoottisista kohteista, kun taas toisinaan tarvitaan hyvinkin yksityiskohtaista rahoitukseen liittyvää tietoa. On tosin niin, että julkisin varoin ylläpidettävien palveluiden on oltava tehokkaita ja päällekkäisyyksiä vältettävä.

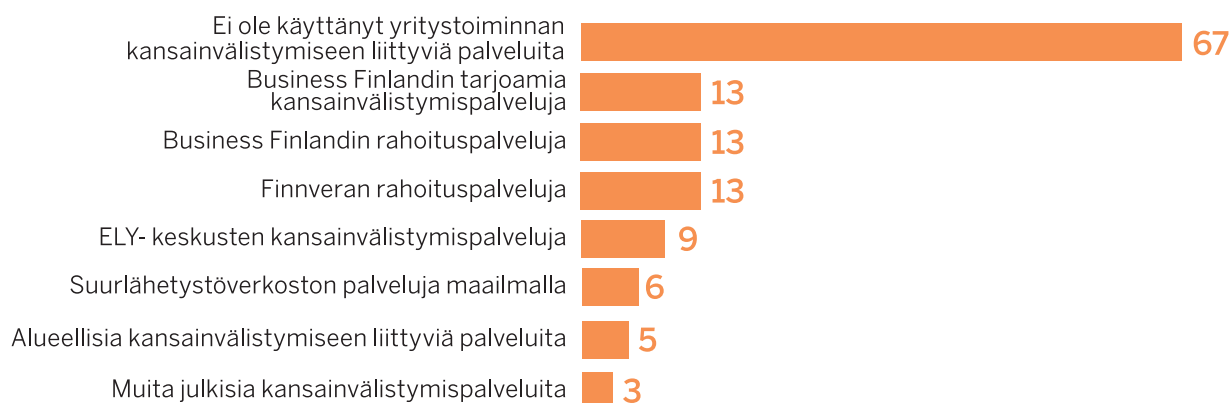
Kaikki yritykset eivät tietenkään tarvitse kansainvälistymispalveluja. Osa yrityksistä keskittyy vain kotimarkkinoihin. Kysyttäessä kansainvälistymispalveluista yrityksiltä, joilla on jo kansainvälistä toimintaa, saadaan asiasta tarkempi kuva. 33 prosenttia yrityksistä on hyödyntänyt kansainvälistymispalveluja. Rahoitukseen liittyvissä asioissa Business Finlandin ja Finnveran palvelut ovat suosittuja.

Kansainvälisillä markkinoilla toimivista yrityksistä 13 prosenttia on käyttänyt edellä mainittujen organisaatioiden rahoituspalveluita. Toimialoista teollisuudessa on suhteellisesti eniten tarvetta kansainvälistymispalveluille. Esimerkiksi Business Finlandin muita kuin rahoitukseen liittyviä palveluita viimeisen vuoden aikana käytti 21 prosenttia jo kansainvälistyneistä teollisuusyrityksistä.

Voimakkaasti kasvuhakuiset yritykset käyttävät kaikkia kansainvälistymispalveluita selvästi muita enemmän. Esimerkiksi ulkoministeriön palveluita käytti 14 prosenttia näistä yrityksistä ja ELY-keskusten palveluita liki 20 prosenttia. Tulokset kokonaisuudessaan osoittavat kyseisten palveluiden tarpeellisuuden ja ensiarvoisen tärkeyttä on pyrkiä levittämään informaatiota entistä tehokkaammin.

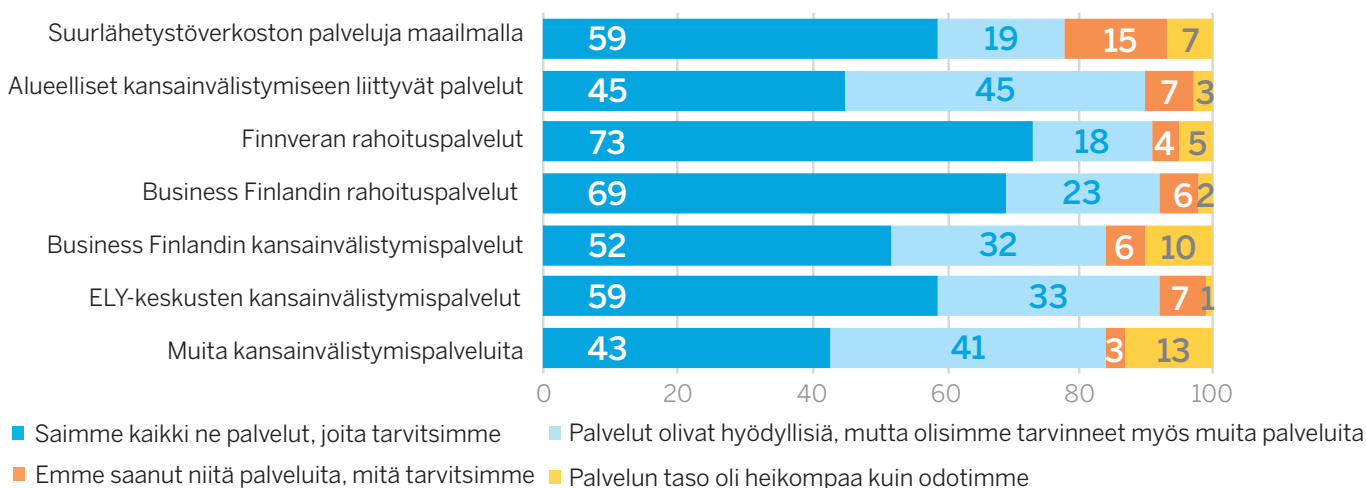
Yritykset ovat varsin tyytyväisiä saamiinsa kansainvälistymispalveluihin. Esimerkiksi 73 prosent-

Kuva 24: Kansainvälistymispalveluiden käyttö, % */

*/ Yritykset, joilla on vientiä tai liiketoimintaa ulkomailla

Kuva 25: Palvelua käyttäneiden tyytyväisyys kansainvälistymispalveluihin, %

tia yrityksistä kertoo saaneensa Finnveran rahoituspalveluista kaikki tarvittavat palvelut. Tämän lisäksi vielä 18 prosenttia kokivat palvelut hyödyllisiksi, vaikka olisivatkin tarvinneet myös muita palveluita. Suurlähetystöistä saatuihin palveluihin ollaan oltu myös tyytyväisiä, vaikka kysymysten kirjo on varmasti laaja ja kenttä on leveä.

Kansainvälistymispalveluiden ohella yritykset tarvitsevat joissain tapauksissa rekrytoida tai muuten hyödyntää kansainvälisiä osaajia yrityksen liiketoiminnan kasvattamisessa tai itse kansainvälistymisessä. Yritysten näkökulmasta tärkeimmäksi nousee saatavilla oleva tietopaketti, josta kootusti löytyisi kaikki tarpeellinen tieto liittyen kansainväliin rekrytointeihin. Tähän tulisi siis tulevaisuudessa panostaa. Yritykset myös, edellistä mukaillen, arvostaisivat yhden luukun periaatetta kansainväli-

sen työvoimaan liittyvissä viranomais- ja neuvontapalveluissa. Halukkuutta olisi myös hyödyntää ja tavoittaa paremmin jo Suomessa asuvia kansainvälistymisosaajia ala- ja kohdemarkkinakohtaisesti.

Seuraavan vuoden kuluessa rahoitus, tuote- tai palvelukehitykseen liittyvät asiat ovat tärkeitä kansainvälistymispalveluiden kysyntäkohteita. Rahoituksen kohdalla kyse ei etupäässä liity rahoitusosaamiseen vaan pikemminkin sen saatavuuteen. Toinen merkittävä tarve on liiketoimintakontaktien luominen kohdemarkkinoilla. Pk-yritysten kannalta on olennaista, että apua ja mahdollisuuksia tarjotaan esimerkiksi messupalveluiden hyödyntämisessä. Monella toimialalla on ensikontaktin saamiseksi edelleen tärkeää osallistua alan tapahtumiin kohdemaissa tai isoissa kansainvälisissä messutapahtumissa.

Kuva 26: Kansainvälisten osaajien rekrytointiin tai hyödyntämisen avut yrityksen kasvussa ja kansainvälistymisessä, % */

*/ Vastaajat ovat voineet valita useamman kuin yhden vaihtoehdon.

Kuva 27: Kansainvälistymispalveluiden tarve seuraavan 12 kuukauden aikana, %

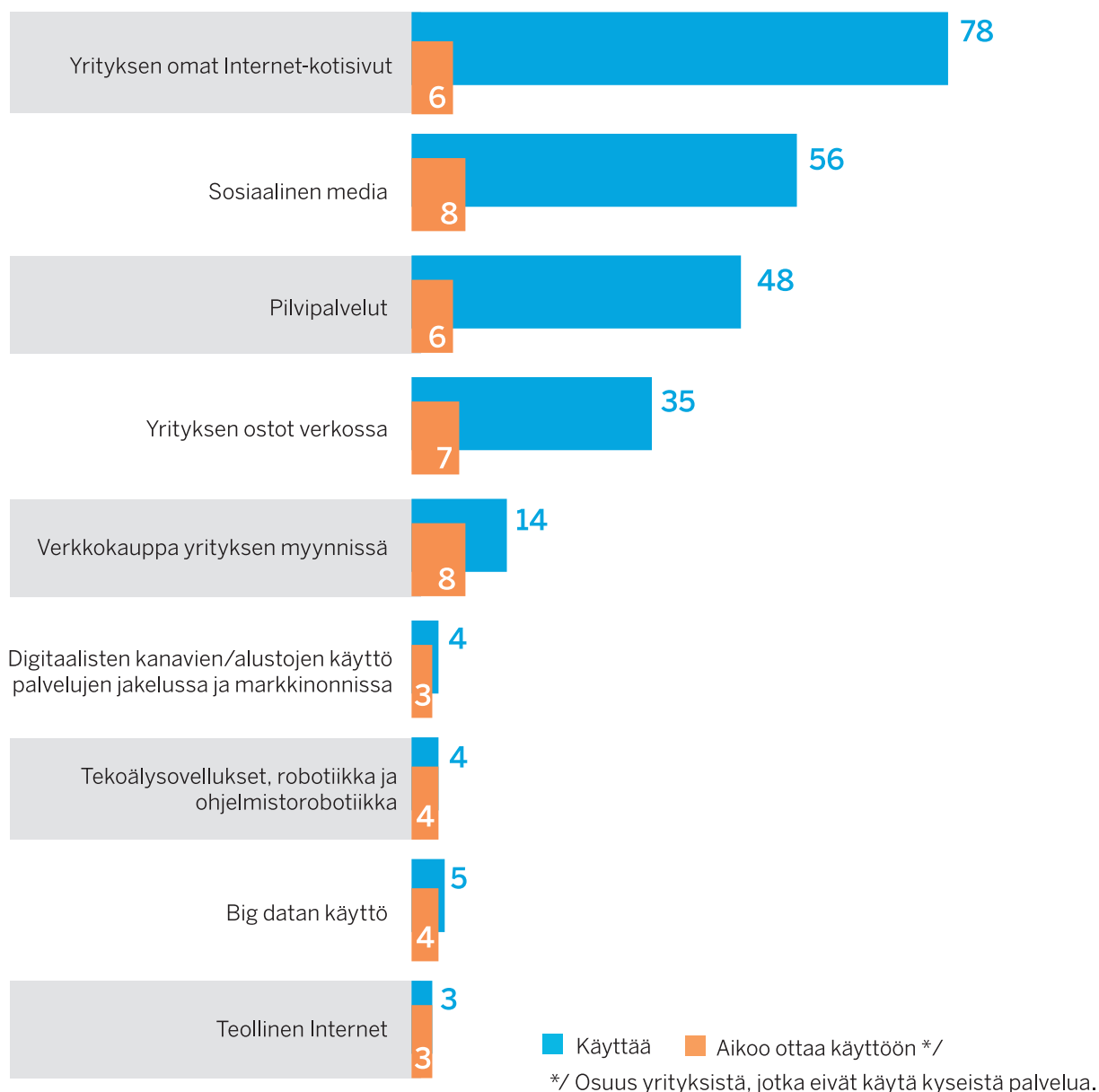
5.4 DIGITAALISUUS

Yritysten toimintaedellytykset muuttuvat yhteiskunnallisten muutosten seurauksena. Myös pk-yritysten on kehityttävä, jotta ne menestyisivät ja pärjäisivät kilpailussa.

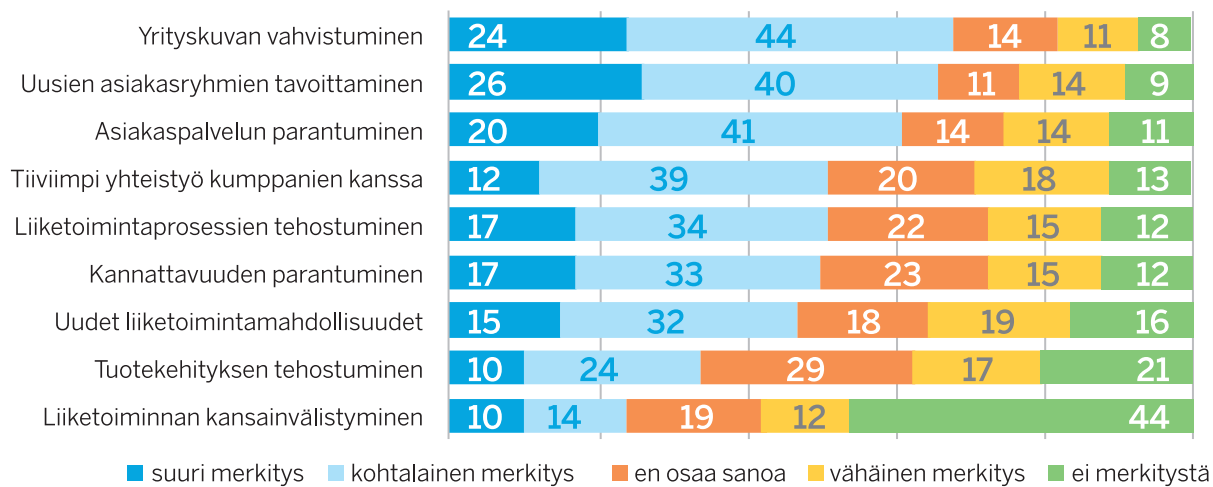
Digitaalisuuden myötä uudet teknologiat, työkalut ja toimintatavat ovat tuoneet uuden ulottuvuuden yritysten näkyvyyden parantamiseen sekä liiketoimintatapojen ja -prosessien kehittämiseen.

Pk-yritykset käyttävät liiketoiminnassaan kohdallisesti erilaisia digitaalisia palveluja. On kuitenkin huomattavaa, että lähes jokaisen palvelun käyttö on vähentynyt viimevuotiseen barometriin nähden, eivätkä yritysten aiomukset ottaa käyttöön digitaalisia palveluita ole lisääntyneet. Digitaalisuuden koetaan kuitenkin tuovan laajasti erilaisia hyötyjä. Yrityskuvan vahvistaminen on näistä keskeisempiä. Myös uusien asiakasryhmien tavoittaminen ja asiakkaan entistä parempi palvelu koetaan merkittävänä tekijänä digitaalisuuden hyödyntämisessä.

Kuva 28: Digitaalisten työkalujen ja palvelujen käyttö, %

Kuva 29: Liiketoiminnan digitalisoitumisen merkitys, %

5.5 OMISTAJANVAIHDOKSET

Liiketoiminnan siirtäminen yrityskaupan, sukupolvenvaihdoksen tai yrityksen muun omistajan vaihdoksen myötä luo yritystoiminnalle mahdollisuuden jatkaa. Pk-yrityksistä lähes 40 prosenttia suunnittelee toteuttavansa omistajanvaihdoksen seuraavan 10 vuoden aikana. Yli puolet näistä on suunniteltu toteutuvan jo lähimmän viiden vuoden aikana.

Teollisuuden ja kaupan aloilla omistajavaihdoksia on odotettavissa suhteellisesti eniten. Ennen vuotta 1990 yritystoiminnan aloittaneista pk-yrityksistä jopa 42 prosenttia suunnittelee liiketoimin-

nan siirtämistä viiden vuoden sisällä.

Yrityksen laajentamista tai perustamista harkitsevalle yrityksen tai liiketoiminnan ostaminen on varteenotettava vaihtoehto. Pk-yrityksistä 11 prosenttia on kiinnostunut ostamaan yrityksen tai liiketoiminnan seuraavan kahden vuoden aikana. Voimakkaasti kasvuhakuisista yrityksistä 27 prosenttia pohtii ostoa parin vuoden sisällä. Ostohalukkaista yrityksistä ulkopuolista rahoitusta tarvitsee 80 prosenttia yrityksestä. Eniten rahoitusta tarvitaan teollisuuden alalla.

Kuva 30: Pk-yritysten suunnittelemat omistajanvaihdokset, %

6. Yhteenveto alueellisista tuloksista

Koko maan suhdanneodotuksien saldoluku laski lähes kymmenen yksikköä lukemaan 27. Tämä kertoo yhä vahvemmin siitä, että pk-yritysten näkökulmasta talouden suhdannehuippu on takanapäin.

Kokomaan parhaat suhdanne odotukset löytyvät Lapista. Siellä saldoluku on 38 ja kasvua viime keväästä on seitsemän yksikköä. Selvästi muuta Suomea paremmat näkymät ovat myös Uudellamaalla, saldoluku 34 sekä Varsinais-Suomessa ja Helsingissä, saldoluku 31. Tosin viime kevään barometristä näillä alueilla on suhdanneodotuksissa selkeää laskua. Positiivista viirettä on myös Kymenlaaksossa ja Pohjois-Karjalassa, joiden saldoluvut nousivat hieman syksystä. Kummallakin alueella odotukset henkilökunnan määrästä kasvoivat viime keväästä. Näiden lisäksi vain Kanta-Hämeessä odotukset henkilökunnan lisäämisestä kevääseen nähden ovat positiiviset. Korkeimmat odotukset henkilökunnan määrän kasvusta olivat kuitenkin pääkaupunkiseudulla ja Kainuussa. Selvästi heikoimmat suhdanneodotukset ovat Keski-Pohjanmaalla. Siellä saldoluku tippui 25 yksiköllä, ollen nyt yhdeksän.

Pk-sektori uskoo viennin vetämiseen yhä kohtalaisen paljon. Korkeimmat odotukset viennin kasvusta on Etelä-Savossa, jossa saldoluku on huikeat

70 yksikköä. Kasvua viime kevääseen nähden on 18 yksikköä. Myös Kanta-Hämeessä on selkeää positiivista viirettä. Siellä saldoluku kasvoi viime keväästä 19 yksikköä, ollen nyt 54. Keski-Pohjanmaan vienti odotukset jatkoivat viime kevään tapaan laskuun, saldoluvun ollessa nyt viisi yksikköä. Suurin lasku puolella vuodessa tapahtui Kainuussa, jossa saldoluku tippui 38 yksikköä, jäädessä kuitenkin lähelle koko maan keskiarvoa.

Kokomaan tuonnin odotukset kasvoivat viidellä yksiköllä. Tuontiodotukset ovat suurimmat Kainuussa, jossa saldoluku on 68. Myös Helsingissä ja Satakunnassa tuontiodotukset ovat korkealla. Heikoimmat näkymät tuonnin suhteen ovat Pohjois-Karjalassa, jossa saldoluku putosi viiteen yksikköön.

Investointien saldoluku jatkaa syksystä 2016 alkanutta trendiä ollen jälleen koko maassa hieman positiivinen. Saldoluku jää selvästi 2000-luvun alun vahvan nousukauden lukemista. Positiivisimmat näkymät ovat viime kevään tapaan Helsingissä ja Uudellamaalla. Myös pääkaupunkiseudun, Kanta-Hämeen, Pohjois-Savon ja Pohjanmaan saldoluvut ovat päälle valtakunnallisen keskiarvon. Heikoimmat investointien näkymät ovat Keski- ja Etelä-Pohjanmaalla.

Taulukko 25: Suhdannenäkymät osatekijöittäin seuraavan 12 kuukauden aikana, saldoluvut

	Yleiset suhdannenäkymät	Liikevaihto	Henkilökunnan määrä	Investointien arvo	Vientiyritysten odotukset viennin arvosta	Tuontiyritysten odotukset tuonnin arvosta	Tuotantokustannukset	Kannattavuus	Vaka-varaisuus	Innovaatiot, tuotanto ja tuotteiden kehitys
Helsinki	31	38	17	11	48	52	34	25	27	29
Pääkaupunkiseutu	28	40	20	3	50	22	39	22	31	22
Uusimaa	34	40	18	10	54	39	35	21	26	15
Varsinais-Suomi	31	34	12	-1	30	28	40	17	18	19
Satakunta	22	31	18	2	27	50	38	18	26	19
Kanta-Häme	21	31	13	3	54	21	40	14	25	20
Päijät-Häme	19	31	11	-1	40	19	39	16	23	14
Pirkanmaa	26	31	13	1	34	32	39	13	25	16
Kymenlaakso	23	35	12	-2	20	17	42	15	23	13
Etelä-Karjala	18	15	9	-4	37	38	40	16	16	5
Etelä-Savo	12	26	5	-6	70	49	45	12	23	16
Pohjois-Savo	25	36	10	3	46	40	43	20	32	20
Pohjois-Karjala	24	29	12	0	38	9	48	12	26	17
Keski-Suomi	23	34	12	-7	50	34	40	17	27	13
Etelä-Pohjanmaa	22	32	7	-10	39	29	43	16	21	13
Pohjanmaa	24	32	8	4	40	13	46	23	29	27
Keski-Pohjanmaa	9	17	6	-12	5	23	44	10	25	16
Pohjois-Pohjanmaa	29	30	14	-1	37	40	47	21	28	12
Kainuu	16	26	19	-2	40	68	39	13	24	19
Lappi	38	35	14	1	31	6	42	21	32	11
Koko maa	27	34	14	2	42	34	40	19	26	19

Pk-yritysbarometrin aluejako

1. **Uusimaa, erilliset raportit:**

- **Helsinki**
- **Pääkaupunkiseutu** (pl. Helsinki)
- **Uusimaa** (pl. Helsinki ja Pääkaupunkiseutu)

2. **Varsinais-Suomi**

3. **Satakunta**

4. **Kanta-Häme**

5. **Päijät-Häme**

6. **Pirkanmaa**

7. **Kymenlaakso**

8. **Etelä-Karjala**

9. **Etelä-Savo**

10. **Pohjois-Savo**

11. **Pohjois-Karjala**

12. **Keski-Suomi**

13. **Etelä-Pohjanmaa**

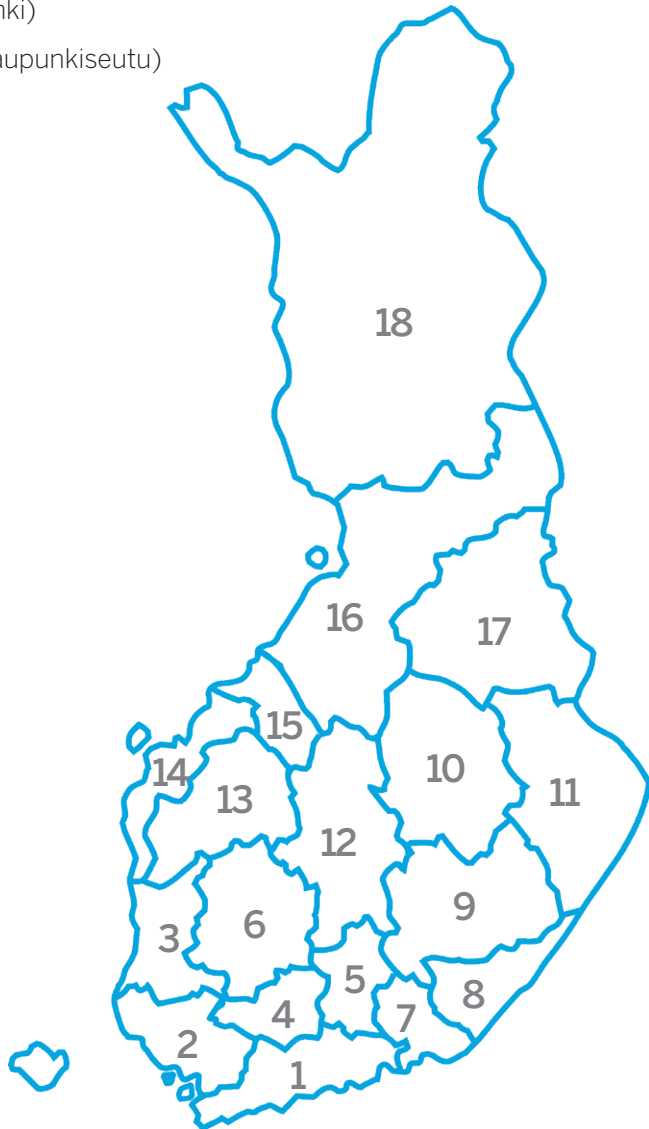
14. **Pohjanmaa**

15. **Keski-Pohjanmaa**

16. **Pohjois-Pohjanmaa**

17. **Kainuu**

18. **Lappi**

Lisäksi tehdään raportit
Hämeen, Kaakkois-Suomen, Pohjanmaan ja
Uudenmaan ELY-alueille sekä Keski-Pohjanmaan Yrittäjien alueelle.

SUOMEN YRITTÄJÄT

Mannerheimintie 76 A, 00250 Helsinki
 PL 999, 00101 Helsinki
 toimisto@yrittajat.fi, puhelin 09 229 221
 yrittajat.fi

ETELÄ-KARJALAN YRITTÄJÄT

Valtakatu 51, 53100 Lappeenranta
 www.yrittajat.fi/etelakarjala
 puhelin 010 470 1100

ETELÄ-POHJANMAAN YRITTÄJÄT

Alvar Aallon katu 3, 60100 Seinäjoki
 www.yrittajat.fi/etelapohjanmaa
 puhelin 06 420 5000

ETELÄ-SAVON YRITTÄJÄT

Sammonkatu 12, 50130 Mikkeli
 www.yrittajat.fi/etelasavo
 puhelin 0500 651 312

HELSINGIN YRITTÄJÄT

Urho Kekkosen katu 2 C, 00100 Helsinki
 www.yrittajat.fi/helsinki
 puhelin 050 575 2353

HÄMEEN YRITTÄJÄT

Sibeliuksenkatu 11 A 1, 13100 Hämeenlinna
 www.yrittajat.fi/hame
 puhelin 010 229 0390

KAINUUN YRITTÄJÄT

Kauppakatu 26 A, 87100 Kajaani
 www.yrittajat.fi/kainuu
 puhelin 010 387 7870

KESKI-POHJANMAAN YRITTÄJÄT

Ristirannankatu 1, 67100 Kokkola
 www.yrittajat.fi/keskipohjanmaa
 puhelin 06 831 5292

KESKI-SUOMEN YRITTÄJÄT

Lutakonaukio 7, 40100 Jyväskylä
 www.yrittajat.fi/keskisuomi
 puhelin 010 425 9200

KYMEN YRITTÄJÄT

Käsityöläiskatu 4, 45100 Kouvola
 www.yrittajat.fi/kymi
 puhelin 044 012 4190

LAPIN YRITTÄJÄT

Hallituskatu 26, 96100 Rovaniemi
 www.yrittajat.fi/lappi
 puhelin 0400 898 200

PIRKANMAAN YRITTÄJÄT

Kehräsaari B, 33200 Tampere
 www.yrittajat.fi/pirkanmaa
 puhelin 03 251 6500

POHJOIS-KARJALAN YRITTÄJÄT

Linnunlahdentie 2, 80110 Joensuu
 www.yrittajat.fi/pohjoiskarjala
 puhelin 050 367 5194

POHJOIS-POHJANMAAN YRITTÄJÄT

Isokatu 4, 90100 Oulu
 www.yrittajat.fi/pohjoispohjanmaa
 puhelin 010 322 1980

PÄIJÄT-HÄMEEN YRITTÄJÄT

Vesijärvenkatu 15, 15140 Lahti
 www.yrittajat.fi/paijathame
 puhelin 010 322 4300

PÄÄKAUPUNKISEUDUN YRITTÄJÄT

Tekniikantie 12, 02150 Espoo
 www.yrittajat.fi/paakaupunkiseutu
 puhelin 010 422 1400

RANNIKKO-POHJANMAAN YRITTÄJÄT

Raastuvankatu 12-14 D, 65100 Vaasa
 www.yrittajat.fi/rannikkopohjanmaa
 puhelin 050 463 2370

SATAKUNNAN YRITTÄJÄT

Isolinnankatu 24, 28100 Pori
 www.yrittajat.fi/satakunta
 puhelin 050 312 9301

SAVON YRITTÄJÄT

Kauppakatu 28 B, 70110 Kuopio
 www.yrittajat.fi/savo
 puhelin 044 368 0507

UUDENMAAN YRITTÄJÄT

Rantakatu 1, 04400 Järvenpää
 www.yrittajat.fi/uusimaa
 puhelin 010 231 3 050

VARSINAIS-SUOMEN YRITTÄJÄT

Brahenkatu 20, 20100 Turku
 www.yrittajat.fi/varsinaissuomi
 puhelin 02 275 7100

FINNVERA OYJ

Vaihde 029 460 11
Puhelinpalvelu 029 460 2580
Sähköposti etunimi.sukunimi@finnvera.fi
finnvera.fi

HELSINKI

Porkkalankatu 1, PL 1010, 00101 Helsinki

KUOPIO

Kallanranta 11, PL 1127, 70111 Kuopio

TOIMIPISTEET**HELSINKI**

Porkkalankatu 1, PL 1010, 00101 Helsinki

JOENSUU

Länsikatu 15, rak. 3 B, 80110 Joensuu

JYVÄSKYLÄ

Piippukatu 11, 40100 Jyväskylä

KAJAANI

Kalliokatu 1, 87100 Kajaani

KUOPIO

Kallanranta 11, PL 1127, 70111 Kuopio

LAHTI

Askonkatu 2, 7. krs, 15140 Lahti

LAPPEENRANTA

Brahenkatu 4, 53100 Lappeenranta

MIKKELI

Jääkärintie 10 A, 2. krs, 50100 Mikkeli

OULU

Sepänkatu 20, 90100 Oulu

PORI

Itäpuisto 7, 5. krs, 28100 Pori

ROVANIEMI

Rovakatu 28, 96200 Rovaniemi

SEINÄJOKI

Frami D, Tiedekatu 2, 60320 Seinäjoki

TAMPERE

Kalevantie 2, 33100 Tampere

TURKU

Humalistonkatu 1, 20100 Turku

VAASA

Virastotalo, Wolffintie 35, 65200 Vaasa

PIETARIN EDUSTUSTO**FINNVERA PLC****REPRESENTATIVE OFFICE IN
ST. PETERSBURG**

Finland House
Bolshaya Konyushennaya 4–6–8
191186 St. Petersburg, Russia

PL 150, 53501 Lappeenranta
puhelin +358 405 088 956

Työ- ja elinkeinoministeriö
Arbets- och näringsministeriet

Elinkeino-, liikenne- ja
ympäristökeskus

TYÖ- JA ELINKEINOMINISTERIÖ

Aleksanterinkatu 10, 00170 Helsinki
puhelin 029 506 0000
tem.fi

ETELÄ-POHJANMAAN ELY-KESKUS

Alvar Aallon katu 8, 60100 Seinäjoki
Vaasan toimipaikka
Korsholmanpuistikko 44, 65100 Vaasa
Kokkolan toimipaikka
Pitkäsillankatu 15, 67100 Kokkola
puhelin 0295 027 500
ely-keskus.fi/etela-pohjanmaa

ETELÄ-SAVON ELY-KESKUS

Jääkärintie 14, 50100 Mikkeli
puhelin 0295 024 000
ely-keskus.fi/etela-savo

HÄMEEN ELY-KESKUS

Kirkkokatu 12, 15140 Lahti
Hämeenlinnan toimipaikka
Birger Jaarlin katu 15, 13100 Hämeenlinna
puhelin 0295 025 000
ely-keskus.fi/hame

KAAKKOIS-SUOMEN ELY-KESKUS

Salpausselänkatu 22, 45100 Kouvola
Lappeenrannan toimipaikka
Villimiehenkatu 2 B, 53100 Lappeenranta
puhelin 0295 029 000
ely-keskus.fi/kaakkois-suomi

KAINUUN ELY-KESKUS

Kalliokatu 4, 87100 Kajaani
puhelin 0295 023 500
ely-keskus.fi/kainuu

KESKI-SUOMEN ELY-KESKUS

Cygnaeuksenkatu 1, 40100 Jyväskylä
puhelin 0295 024 500
ely-keskus.fi/keski-suomi

LAPIN ELY-KESKUS

Hallituskatu 3 B, 96100 Rovaniemi
Kemin toimipaikka
Valtakatu 28, 94100 Kemi
puhelin 0295 037 000
ely-keskus.fi/lappi

PIRKANMAAN ELY-KESKUS

Yliopistonkatu 38 (Attila), 33100 Tampere
puhelin 0295 036 000
ely-keskus.fi/pirkanmaa

POHJANMAAN ELY-KESKUS

Wolffintie 35 B, 5. krs, 65200 Vaasa
Kokkolan toimipaikka
Ristirannankatu 1, 67100 Kokkola
puhelin 0295 028 500
ely-keskus.fi/pohjanmaa

POHJOIS-KARJALAN ELY-KESKUS

Kauppakatu 40 B, 80100 Joensuu
puhelin 0295 026 000
ely-keskus.fi/pohjois-karjala

POHJOIS-POHJANMAAN ELY-KESKUS

Veteraaninkatu 1, 90100 Oulu
puhelin 0295 038 000
ely-keskus.fi/pohjois-pohjanmaa

POHJOIS-SAVON ELY-KESKUS

Kallanranta 11, 70100 Kuopio
Mikkelin toimipaikka
Jääkärintie 14, 50100 Mikkeli

Joensuun toimipaikka

Kauppakatu 40 B, 80100 Joensuu
www.ely-keskus.fi/pohjois-savo
puhelin 0295 026 500

SATAKUNNAN ELY-KESKUS

Valtakatu 12 B, 28100 PORI
puhelin 0295 022 000
ely-keskus.fi/satakunta

UUDENMAAN ELY-KESKUS

Opastinsilta 12 B, 5. krs, 00520 Helsinki
puhelin 0295 021 000
ely-keskus.fi/uusimaa

VARSINAIS-SUOMEN ELY-KESKUS

Itsenäisyydenaukio 2, 20800 Turku
puhelin 0295 022 500
ely-keskus.fi/varsinais-suomi

A series of horizontal dotted lines for writing, spanning most of the page width.

Suomen Yrittäjät
Mannerheimintie 76 A,
00250 HELSINKI
PL 999, 00101 HELSINKI

puhelin 09 229 221

yrittajat.fi

Finnvera Oyj
Porkkalankatu 1,
PL 1010, 00101 Helsinki
Kallanranta 11,
PL 1127, 70111 Kuopio

Valtakunnallinen vaihde:
020 460 11
finnvera.fi

Työ- ja elinkeinoministeriö
Arbets- och näringsministeriet

Työ- ja elinkeinoministeriö
Aleksanterinkatu 10,
00170 Helsinki

puhelin 010 606 000

tem.fi